

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

БЛОКОНЕНКО ЛЮДМИЛА АНАТОЛІЇВНА

УДК
811.161.2' 27:316.48

**УКРАЇНСЬКОМОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ
МІЖОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2017

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
Поповський Анатолій Михайлович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри мовної підготовки.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бибик Світлана Павлівна,
Інститут української мови НАН України,
старший науковий співробітник
відділу стилістики та культури мови;
доктор філологічних наук, професор
Голобородько Костянтин Юрійович,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
декан українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка;
доктор філологічних наук, професор
Кондратенко Наталія Василівна,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться 20 березня 2017 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (вул. Грушевського 4, м. Київ, 01001).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України (вул. Грушевського 4, м. Київ, 01001).

Автореферат розіслано «_____» лютого 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Л. В. Туровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Міжособистісний конфлікт (МК) – це стан дисгармонії між людьми, мотивація якого зумовлена суперечливими цінностями, нормами, інтересами, метою учасників конфлікту. Явище складно схарактеризувати однозначно, воно співвідноситься з широким колом подій, є міждисциплінарним об'єктом, актуальним для багатьох наукових сфер. Вагоме місце в усвідомленні й науковому описі МК посідає лінгвістика. *Конфліктна комунікація* (КК) є важливим складником конфліктної міжособистісної взаємодії. Сучасний науковий інтерес до вивчення міжособистісної КК визначаємо особливостями мовної ситуації, сформованої на зламі століть, у час значних суспільних змін. Цей процес спричиняє нагнітання соціальної напруги, дискомфорт. Такий психологічний стан індивіди переживають важко. У людини з'являється бажання позбутися накопичених негативних емоцій, які є механізмом породження конфліктів. У цьому плані україністика може запропонувати свої методи вивчення МК, допомогти членам соціуму уникнути його деструктивного наслідку, психологічного стану внутрішньої або / та міжособистісної конфліктності.

На сьогодні в лінгвоукраїністиці аналіз КК ще не отримав свого повноцінного висвітлення. Україна тривалий час перебувала в умовах радянської «теорії безконфліктності». Дослідники зверталися до аналізу конфліктів, проте поширеною була думка: соціалістичному суспільству не властиві суперечності.

За часи незалежності конфліктологічна наука в Україні істотно розвинулася, унаслідок чого у вітчизняному науковому просторі в 90-ті рр. ХХ ст. відбулися зміни, які засвідчили зацікавлення МК як особливим соціально-психологічним явищем, що має й мовний вияв. До вивчення певних аспектів КК у різних дискурсах звернулися В. В. Борисевич, А. Т. Ішмуратов, І. І. Савчук, Л. Л. Славова, О. М. Співак, О. В. Фадєєва, І. Є. Фролова, Л. В. Чайка, О. В. Черненко. Науковці звернули увагу на вербальну агресію (І. Ф. Бублик, Г. В. Завражина), конфронтативні мовленнєві жанри (О. В. Дерпак), категорію оцінки, що реалізує і КК (В. В. Нагель, О. В. Халіман), способи подолання КК (Н. К. Войцехівська, І. Ю. Шкіцька), етико-психологічні аспекти конфлікту (С. Грушевська), міжперсональне спілкування в міжкультурній взаємодії (Л. Я. Гнатюк) та ін. Прагнення до міждисциплінарності знання, зародження сучасних наукових напрямів уможливили розгляд явища в новому ракурсі – у сфері перетину лінгвістики із психологією (Е. Ю. Грищук, Т. Ю. Гущина, Т. В. Дуткевич, А. В. Кунцевська, Н. І. Пилат, О. І. Савін), соціологією (О. А. Даниленко, В. А. Ущина), політичними науками (О. Л. Валевський, Ю. В. Мацієвський), педагогікою (Г. В. Антонов) тощо. Нові ідеї зумовили розбудову теоретичних засад аналізу МК у площині поєднання лінгвістики з іншими науками. КК відтепер посідає важливе місце в системі понять, пов'язаних з оцінкою результативності комунікативного процесу.

Проте рівень усвідомлення КК ще недостатній для формування чіткої концепції. По-перше, неповним є теоретичне обґрунтування цього поняття в царині національної мови. На підставі аналітичного огляду праць, присвячених проблемам КК, можна констатувати, що науковці мають розбіжності в поглядах на її сутність, диференційні ознаки, контексти, занурені в різні дискурсивні сфери. Загалом потребує розв'язання

низка важливих теоретичних і практичних питань, а саме: як людина резервами мови позначає усвідомлення міжособистісної конфліктної взаємодії, засоби мови реалізують семантизацію конфлікту, різні типи комунікативних тактик функціонують у межах конфронтаційної стратегії та визначають її природу; організована система текстів, що репрезентують МК; конфліктно марковані діалогічні структури формують моделі мовної поведінки осіб у різних дискурсах, забезпечуючи втілення певних стратегій і тактик мовців; впливають ситуативні та характерологічні передумови, комунікативний досвід особистості, її мовні вподобання на вибір засобів і способів досягнення комунікативної мети в конфлікті. Відповіді на ці питання можуть бути підставою для нових лінгвістичних теорій, тому опис ресурсів національної мови, які зумовлюють комунікативні дії особи в зоні конфлікту та / або конфліктного ризику, когнітивної, психологічної, прагматичної природи МК, належить до одного із пріоритетних методів сучасного мовознавства, він відкриває перспективу здобуття нового знання про об'єкт дослідження.

По-друге, на особливу увагу заслуговує методика опрацювання мовного матеріалу, який репрезентує конфлікт, адже об'єкт наукової розвідки лінгвістів накладається на низку суміжних галузей (соціологію, психологію, конфліктологію, етику тощо). По-третє, фахівці насамперед зосереджені на прийомах ефективної комунікації для досягнення ділового або комерційного результату. Водночас практичні рекомендації щодо безконфліктної комунікації повинні стосуватися різних сфер нашого життя. Підґрунтям для такої спрямованості є усвідомлення людиною ментальних комунікативних категорій, що визначають узвичаєні в суспільстві норми спілкування.

Актуальність роботи зумовлена потребами *конкретизації* функцій української мови в різних системах життєвих координат, серед яких – МК; *вироблення* теоретичних і методологічних засад комплексного аналізу КК у площині національної мови; *обґрунтування* поняття КК у контексті визначення українськомовних резервів реалізації конфліктного спілкування, моделей мовної поведінки суб'єктів на різних стадіях МК; *вирізнення й диференціації* засобів оформлення тексту українськомовного МК; *окреслення* зв'язку КК з українською лінгвокультурою.

Доцільність дослідження – у перспективах теоретичної розбудови української комунікативної конфліктології, формуванні сучасного лінгвістичного підходу до МК.

Важливість праці спричинена суспільним запитом щодо практичного підвищення рівня знань українського соціуму про конфліктну й кооперативну комунікацію, вплив безконфліктної комунікації на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи членів національної спільноти. Оптимізації спілкування передовсім потребують ті сфери, де актуальним є прагматичний розподіл на «своїх» і «чужих». Кооперативне спілкування в таких умовах визначається комплексом факторів, коли межа між «своїм» і «чужим» рухлива, а зміст цих понять у свідомості навіть тієї самої людини може бути різним. Кодифікація суспільних норм кооперативної комунікації спирається на вибір одних і часткову або повну заборону інших мовних засобів, на яких сфокусована увага комунікативної конфліктології. Ці обставини змушують нас обговорювати аспекти КК як такі, що є важливими складниками сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах реалізації комплексної теми кафедри української мови Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара «Динамічні процеси у лексиці і граматиці української мови» (Державний номер реєстрації теми 0116U003359) і визначає один із напрямків комплексної наукової проблеми кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» «Проблеми функціонування мовних одиниць і граматичних категорій та їхня лексикографічна розробка» (пр. № 5 від 11 грудня 2008 р.). Тему дисертації скориговано й затверджено на засіданні Наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (пр. № 65 від 06 червня 2013 р.).

Мета дослідження – визначити і схарактеризувати природу українськомовної міжособистісної КК, диференціювати мовні резерви реалізації конфліктного спілкування; з'ясувати зв'язок конфліктного спілкування з соціальними й етнонаціональними різновидами культури, де МК виникають і формують тексти.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) окреслити проблематику міжособистісної конфліктної комунікації у вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студіях;
- 2) установити принципи аналізу КК;
- 3) дослідити функціонування ресурсів національної мови, які зумовлюють комунікативні дії особи в зоні конфлікту та / або конфліктного ризику;
- 4) проаналізувати прагматичні маркери, що можуть спричинити МК;
- 5) виявити маркери, моделі мовної поведінки осіб на передконфліктній і власне конфліктній стадіях;
- 6) визначити моделі мовної поведінки осіб на стадії завершення МК;
- 7) увести до наукового обігу поняття «надтекст міжособистісного конфлікту», схарактеризувати його ознаки, систематизувати різновиди текстів, що є формою реалізації надтексту;
- 8) простежити конфліктні мовні преференції українців (на підставі соціолінгвістичного опитування);
- 9) запропонувати рекомендації щодо принципів кооперативної комунікації.

Об'єктом дослідження є комунікативна взаємодія осіб у МК.

Предмет дослідження – засоби і способи репрезентації українськомовної міжособистісної КК.

Джерельна база. Дослідження виконане на матеріалі, зафіксованому в усному мовленні в умовах офіційного й неофіційного спілкування суб'єктів, у художніх творах сучасних українських письменників, в інтернетних джерелах, у лексикографічних виданнях (понад 12 тисяч лінгвоодиниць, близько 600 текстів на паперових та електронних носіях). Використано й реченнєві конструкції, змодельовані автором. Соціолінгвальну інформацію зібрано на підставі відповідей 550 інформантів.

Методи дослідження. У роботі послуговуємося як загальними (спостереження, індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння), так і власне лінгвістичними методами. Серед основних такі: *структурний* (для опису побудови тексту МК), *спостереження* (для з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми й характерних ознак

українськомовної репрезентації МК), *системний* (для віднаходження системотвірних понять і структурування КК за рівнями мовної організації), *описовий* (для інтерпретації особливостей КК), *лінгвокультурологічний* (для виявлення соціальних та етнонаціональних індикаторів цінностей спільноти відповідно до різних комунікативних потреб), *соціолінгвістичний* (для опрацювання результатів соціолінгвістичного опитування), *міждисциплінарний* (залучення інформації з філософії, соціології, психології, конфліктології, логіки для з'ясування природи МК і КК). На окремих етапах застосовано *контекстний аналіз* (для пояснення змістового обсягу тексту МК), *трансформаційний аналіз* (для визначення семантичних подібностей між певними мовними об'єктами). Збирання розмовного матеріалу здійснено *методом прихованої фіксації*. Враховано результати соціолінгвістичного опитування, отримані *методом анкетування*. Використано також *дистрибутивну методу* (для вивчення мови на підставі оточення окремих одиниць у тексті, зокрема, сегментація тексту МК на одиниці певного рівня, ідентифікація цих одиниць, вияв зв'язків між репрезентантами конфлікту різних рівнів мови), *методу прогностичного моделювання* когнітивних структур конфліктного діалогу (для встановлення взаємозв'язку між задумом і його комунікативною реалізацією).

Наукова новизна роботи. Уперше в українському мовознавстві *запропоновано* комплексний системний підхід до вивчення українськомовної КК, *умотивовано* природу й механізми функціонування цього явища, його зв'язок з українською лінгвокультурою; *встановлено* мовні резерви репрезентації МК; *об'єктивовано* й *пояснено* мовні моделі поведінки осіб на різних стадіях МК; *обґрунтовано* принципи формування текстів МК з інсептивної, локальної, експансивної й резолютивної частин; *уведено* до наукового обігу поняття «надтекст міжособистісного конфлікту», схарактеризовано його ознаки, *систематизовано* різновиди текстів – форм його реалізації; *удосконалено* параметризацію текстів МК, доведено, що вони відбивають конфліктний досвід українців відповідно до різних ситуативних ліній.

Теоретичне значення роботи полягає в започаткуванні нового напрямку мовознавчих досліджень – *української комунікативної конфліктології*, в основі якої вивчення не лише функційних особливостей конфліктних висловлень, але й ментальних комунікативних категорій, що визначають узвичаєні в українському суспільстві механізми спілкування. Серед теоретичних напрацювань – процедура інтерпретації номінативно-комунікативних одиниць КК, лінгвопрагматичних маркерів, яку можна застосувати до іншого мовного матеріалу. Запропоновані принципи аналізу тексту МК збагатять новими ідеями функційну граматику української мови, слугуватимуть методологічним підґрунтям для усвідомлення природи, механізмів розвитку інших форматів ситуативних ліній розвитку конфлікту. Висновки матимуть важливе значення для пошуків у царині соціолінгвістики, поглиблення студій зі стилістики сучасної української мови.

Практичне значення роботи вмотивоване лінгводидактичними можливостями застосування отриманих результатів у викладанні курсів із соціолінгвістики, стилістики української мови, культури мовлення, риторики, психолінгвістики, вибіркового курсів із теорії комунікації, функціональної лінгвістики. Визначення та

аналіз ресурсів національної мови, які вможливають комунікативні дії особи в зоні конфлікту та / або конфліктного ризику, превентивно може впливати на комунікативну культуру людини, тому наукові узагальнення будуть корисні всім, хто орієнтується у процесі спілкування на кооперативні стратегії. Практичні рекомендації щодо національно-мовних принципів кооперативної комунікації підпорядковані меті виховання високого рівня мовної свідомості українців.

Особистий внесок здобувача. Авторка виконала дослідження самостійно. Здобувачеві належить ідея, теоретичні положення, висновки. Результати дослідження опубліковано в наукових фахових виданнях без співавторства.

Апробація роботи. Концептуальні здобутки дисертації оприлюднено в доповідях на *Міжнародних наукових конференціях*: «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (Дніпропетровськ, 2007, 2013, 2015), «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 2013, 2015), «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 2012, 2015), «Психологія праці і професійний розвиток педагога: актуальний стан, проблеми та перспективи», секція конфліктології (Бірьск, 2012), «Сучасні проблеми науки та освіти» (Будапешт, 2013), «Мова – література – культура в контексті національних взаємозв'язків» (Бердянськ, 2013), «Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі» (Маріуполь, 2013), «Мови професійної комунікації» (Челябінськ, 2013), «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2013), «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2014), «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), «Текст. Твір. Читач» (Пенза, 2014), «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острого, 2014), «Слов'янська фразеологія в синхронії та діахронії» (Гомель, 2014), «Сучасні проблеми науки та освіти» (Харків, 2014), «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (Кривий Ріг, 2015), «Наукові перспективи XXI століття. Досягнення та перспективи нового століття» (Новосибірськ, 2014); на *наукових читаннях*, присвячених пам'яті проф. Ю. О. Карпенка (Одеса, 2012); на *Всеукраїнських наукових конференціях*: «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 2004, 2005, 2006, 2009), «Наукова спадщина професора І. С. Олійника в сучасному контексті» (Запоріжжя, 2012), «Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти» (Херсон, 2012), «Культура мови в українському суспільстві» (Дніпропетровськ, 2016), на *щорічних звітних наукових конференціях, засіданнях науково-методичного семінару кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету*.

Публікації. Проблематику, теоретичні і практичні результати дослідження викладено в 44 друкованих працях, серед яких одноосібна монографія «Українськомовний міжособистісний конфлікт» (19,5 др. арк.), 23 статті опубліковано в наукових фахових виданнях України, 7 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (451 позиція), списку лексикографічних джерел (30 позицій), списку джерел фактичного матеріалу (90 позицій), списку умовних скорочень назв джерел, додатку. Повний обсяг дисертації – 454 сторінки, з яких основного тексту – 381 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, методи дослідження, визначено джерельну базу, аргументовано наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів, форми апробації.

У **першому розділі «Теоретичні засади дослідження міжособистісної конфліктної комунікації»** узагальнено наукові підходи до аналізу МК у сфері теорії комунікації. Схарактеризовано теоретичний матеріал про конфлікт, проаналізовано тлумачення явища у психології, соціології, філософії, конфліктології; описано типологію, структуру, динаміку розвитку конфлікту.

Конфлікт – це стан (або ситуація) зіткнення сторін (учасників конфлікту), які мають несумісні погляди, мету тощо, через що кожна з них діє всупереч іншій, послуговується мовними та / або позамовними засобами.

Конфліктна взаємодія – це процес, де відбувається мовна та / або позамовна, випадкова або спланована, прихована або відкрита, тривала або короткочасна, активна або пасивна боротьба між суб'єктами, які відстоюють власні потреби.

Конфліктна комунікативна взаємодія (тобто *конфліктна комунікація*) є складником конфліктної взаємодії.

Конфліктна комунікація – це репрезентація засобами мови процесу створення, підтримки комунікативного простору, що зумовлений зіткненням різних поглядів, потреб, цінностей індивідів, напруженням і загостренням їхніх суперечностей. Конфліктна комунікація стає реальністю, коли людина має задум, бажання (навіть неочікуване) використати власні комунікативні дії на шкоду іншій людині. Цей процес передбачає й обмін інформацією за допомогою несловесних засобів.

Комунікативний конфлікт – це і процес, і результат конфліктної комунікації.

Із позиції лінгвістики, поняття «конфлікт» є багатошаровим і недостатньо чітко окресленим. Його змістова складність виявляється, з одного боку, у різноманітності парадигматичних зв'язків цієї лексичної одиниці, з іншого, – у семантичній нечіткості значення. Уважаємо: концепт «конфлікт» є ядром лінгвокультурологічного поля, яке містить слова, семантично й асоціативно пов'язані з цим явищем. Поняттєве поле розглядаємо у двох аспектах. Перший: конфлікт усвідомлюють як явище, що породжене впливом (позамовним, мовним) на опонента (напр.: «бійка», «боротьба», «зіткнення», «ворожнеча», «війна», «протидія», «протиборство», «сварка», «суперечка», «сутичка», «чвари»). Ці слова є близькою навколоядерною зоною лінгвокультурологічного поля «конфлікт». Другий аспект: частково у змістовому плані збігаються з концептом «конфлікт» поняття «колізія», «незгода», «нелад», «непорозуміння», «несхвалення», «протистояння», «розбрат», «розлад», «тертя» тощо, що визначають невідповідності в поглядах, позиціях сторін, фіксують непорозуміння між ними, проте цей стан не обов'язково є чи буде конфліктним. Це слова віддаленої навколоядерної зони.

Конфлікт у мові виникає тільки на ґрунті комунікативного контакту. Взаємодія людей створює передумови для такого зіткнення, його джерелом є поведінка комунікантів, що в чомусь суперечить принципам кооперативної комунікації,

тим стереотипам, які є в лінгвокультурній спільноті. Ці конфлікти засвідчують порушення традиційних механізмів комунікативної діяльності суб'єктів, виявляють особливості їхньої комунікативної поведінки. Проте якщо соціолінгвістика, психолінгвістика чи лінгвопрагматика обирають об'єктом свого дослідження людину-мовця, то мовознавці зосереджують увагу на вивченні особистості комуніканта, описі й моделюванні комунікативної поведінки певних типів особистості, впливі психологічних, когнітивних, прагматичних складників на КК.

Продуктивним для сучасних лінгвістичних розвідок є зацікавлення вивченням неуспішної комунікації. Однак її можна послабити, уточнюючи, виправляючи, пояснюючи, доповнюючи інформацію, тоді як КК передовсім передбачає стан протиборства. Це вможливорює висновок: *конфліктна комунікація є різновидом комунікативної девіації*. Переважно процес її формування з неуспішної має три варіанти розвитку: 1) зовнішня ситуація, коли є загроза для виникнення конфлікту, але його можна нейтралізувати; 2) зовнішня ситуація є реальною основою МК, проте сторони намагаються його уникнути, послабити протидію; 3) суб'єкти сприймають зовнішню ситуацію як непереборну, тому їхні конфліктні комунікативні дії активізуються.

У МК спостерігаємо відмову від принципів спільної комунікативної діяльності: так особа свідомо чи несвідомо порушує закони кооперативного контакту. Закони й кооперативної, і конфліктної комунікації пов'язані з усіма рівнями мови, історично й соціально сформовані, вироблені у практиці спілкування, укорінені загальносуспільними угодами. Неприйняття цих законів підвищує ризик виникнення конфліктів, тоді як уміння діяти відповідно до них сприяє подоланню людської конфліктності, виробленню законодавчомовної основи консенсусу.

Комунікативний контекст містить складники розвитку КК (мета, мотиви, погляди суб'єктів; прагматичні чинники і т. ін.). Передумови виникнення КК з'являються в передконфліктній комунікативній фазі, у власне конфліктній – посилюються. У першій – особи усвідомлюють проблемність ситуації, тому готові до того, щоб позначити свою позицію, бачення цієї ситуації, своє ставлення до співрозмовника резервами мови. Вибір стратегії, тактики для реалізації цієї мети зумовлений їхніми комунікативними очікуваннями. Початок відкритого комунікативного протиборства спостерігаємо у другій фазі, коли суб'єкти засобами мови чітко позначають свою конфліктну мету, починають діяти на свою користь і на шкоду іншій стороні. Власне конфліктна комунікативна фаза – реалізація в діяльності індивідів передконфліктної комунікативної фази: це і мова, що є засобом оформлення комунікативного акту, й інформація, яка передається від суб'єкта до суб'єкта. На фазі ескалації до опонента застосовують будь-які комунікативні дії.

Фаза завершення містить результат КК – усі зміни ситуації контакту осіб, як очікувані, так і неочікувані. Ця фаза характеризується поведінкою індивідів, що ідентифікує їхні по'ступки, відхід від проблем, зміну теми, образу конфлікту тощо. Процес розпочинається ще на власне конфліктній комунікативній фазі, коли мовці налаштовані змінити своє конфліктне спрямування, і завершується в посткомунікативній. Однак це не передбачає конструктивний вихід із протистояння:

можливе порушення умов комунікації, відтермінована або неадекватна реакція людини, її негативний емоційний стан, адже комунікативні й емоційно-психологічні механізми перебувають у тісному зв'язку.

Оскільки в конфлікті особи обирають певну тактико-стратегічну комунікативну лінію, то набуває особливого значення питання про моделі мовної поведінки осіб під час застосування певної стратегії і тактики. Моделі визначаються видом конфлікту, конструктивними чи деструктивними комунікативними діями суб'єктів, вони є різного роду мовними комбінаціями, спрямованими на нейтралізацію або ескалацію МК. Комунікативні стратегії й тактики скеровані на досягнення певного впливу на опонента. Основні тактики в ситуації КК аналізуємо за науковими теоріями С. О. Аристова, Н. Д. Арутюнової, Ф. С. Бацевича, О. В. Бичихіної, І. М. Борисової, О. В. Бровкіної, І. Ф. Бублик, Л. А. Віцюк, Є. І. Григор'єва, Н. В. Гуйванюк, Г. В. Завражиної, А. В. Ленець, М. В. Мамич, О. І. Морозової, Н. А. Одарчук, Ю. М. Пацаранюк, О. І. Потапової, О. Г. Рудої, О. П. Снежик та ін.

МК – складне соціально-психологічне явище, тому є потреба схарактеризувати деякі тенденції його аналізу, пов'язані з досягненнями інших галузей знань. МК має соціальну природу, його учасниками є люди, тож питання соціального контексту у сфері теорії комунікації розглянуто відповідно до наукових теорій Д. Г. Богушевича, В. І. Карасика, Л. П. Крисіна. У питаннях координації соціальних, етнічних, психологічних параметрів КК ураховано наукові доробки А. М. Баранова, Г. Є. Григор'євої, О. В. Денисюк, Є. Л. Доценка, В. І. Жельвіса, Н. Ю. Панової, А. М. Поповського, О. А. Свідченко, Є. Ф. Хандамової. Україна – багатонаціональна держава, тому й конфлікти на мовному ґрунті між представниками різних культур перебувають у сфері пошуків дослідників. З'ясуванню сутності мовних конфліктів присвячено чимало праць вітчизняних фахівців (Л. Я. Гнатюк, О. М. Данилевська, С. Я. Єрмоленко, Л. Т. Масенко, О. Г. Руда, С. О. Соколова та ін.). Важливим є й гендерний аспект МК. Гендерні особливості зумовлені соціальними ролями чоловіка й жінки в суспільстві, відмінностями в обраних тактиках і мовних засобах. В Україні гендерні орієнтації в мові стали основою для праць Ф. С. Бацевича, В. В. Жайворонка, Л. О. Ставицької та ін. Тож усебічний аналіз мовного матеріалу дає змогу виробити сучасну концепцію української КК як особливого комунікативного процесу.

Лінгвістичний опис КК ґрунтовано на *когнітивному, прагматичному й контекстному* принципах.

1. *Лінгвокогнітивний принцип.* У конфліктному висловленні актуалізуються різні когнітивні категорії, задіяні у процесах появи, усвідомлення й переданні думки. Характеризуючи комунікацію, ураховуємо параметри, які вможливають інтерпретацію репліки особи з позиції конфліктного наповнення. Мовець удається до певних комунікативних кроків, що виявляють особливості його когнітивної сфери. Прояснює специфіку конфліктного висловлення система мовних маркерів, яким надає перевагу комунікант: вони сигналізують про його конфліктні інтенції. Функціонування мовних маркерів конфлікту залежить від особливостей метамовних знань людини: вони одночасно належать і мовній, і когнітивній свідомості кожної особи. Когнітивна діяльність людини і процес використання певної мовної одиниці в контексті пов'язані

між собою. Мовець повинен прогнозувати результат можливої КК, у цьому разі метамовні знання передбачають рефлексивну реакцію (однак здатність до рефлексії в індивідів різна) і добір смислових одиниць, що її забезпечують (так само в осіб є різною сформованість навичок КК).

Сприймаючи й усвідомлюючи КК, суб'єкт ідентифікує мовні знаки – його складники, через їхнє розуміння визначає для себе ситуацію МК, реагує відповідно до власних когнітивних категорій. Проте структура знань особи містить і типізовані схеми розвитку протистояння. Ці знання відтворюють обов'язкові ознаки події. Модель мовної поведінки осіб у конфлікті має й індивідуальний характер, тобто ґрунтується на життєвому досвіді мовців, і загальноприйнятій, соціально значущій план комунікації, сформований у разі узагальнення однотипних конфліктних контекстів.

2. Лінгвопрагматичний принцип. До прагматичних чинників (за Н. Д. Арутюновою) зараховуємо ті, що визначаються контекстом людських стосунків, зважаючи на комунікативні дії, немовну поведінку суб'єктів. Прагматична організація КК насамперед залежить від використаних мовцями стратегій і тактик. КК можна розглядати як комплексне дворівневе явище, воно розпізнається саме завдяки стратегіям, спрямованим на досягнення особою власної комунікативної мети, і тактикам, що їх забезпечують. Комунікативні дії людини є віддзеркаленням суб'єктивного сприйняття міри об'єктивності конфлікту, тому між акціями й реакціями суб'єктів можуть виникати невідповідності. Конфліктним фактором є й негативний психологічний стан людини і його комунікативна та/або емоційна реалізація. Невідповідності між акціями, реакціями осіб, їхні негативні комунікативні, емоційні форми – це особлива група прагматичних маркерів КК. Оскільки важко (інколи й неможливо) описати комунікативний процес, у якому задум висловлення і його справжній зміст не збігаються, то додаткову інформацію про КК забезпечує врахування лінгвокультурних, соціальних, психологічних факторів.

3. Контекстний принцип у роботі застосовано для пояснення змістового обсягу тексту, який репрезентує конфлікт, важливості того чи того мовного засобу. Мотивація тексту МК широким культурним контекстом зумовлена закономірностями спілкування, передбачає зарахування кожного висловлення, текстового комплексу до системи мовних утворень. Це сукупність мовного матеріалу, об'єднаного певним змістом, спрямованістю, між ними й той, що функціонує у структурі координат «міжособистісний конфлікт». Основою лінгвістичного дослідження тексту МК є смисловий аналіз: за одиницю дослідження обираємо мінімальну текстову ситуацію як неподільне утворення з позиції сприйняття МК, що й уможливило його об'єктивацію.

Для втілення того чи того мовного явища в матеріальній формі потрібен відповідний процес, який спричиняє розвиток певного комунікативного контексту. У МК він виникає внаслідок поєднання різних принципів і факторів, співвідносних із багатьма сферами лінгвістичної науки, культури, суспільного, політичного життя громадян України. Ґрунтуючися на цих основах, можна диференціювати мовний матеріал і пояснити закони його породження.

У другому розділі «Мовні маркери міжособистісного конфлікту» досліджено функціонування різнорівневих мовних маркерів у міжособистісній КК.

Лексичні засоби мови мають значні можливості для комунікативної реалізації людиною негативного сприйняття певної ситуації й особи співрозмовника, тому процес комунікації продовжується в іншій – конфліктній – формі. Ці знаки мови формують оцінний зміст КК, адже переконливою рисою лінгвокультурного поля МК є висока семіотична щільність негативних поведінкових характеристик, емоційних оцінок. Оцінний зміст лексичних маркерів дає змогу сторонам реалізувати своє несхвалення, несприйняття, негативізм щодо один одного і предмета суперечки. Конотація конфліктності слова пов'язана і з тим, що воно не лише за семантикою прямого значення, але й у контексті внаслідок образного переосмислення може функціонувати як образливе для актуалізації того чи того смислу. Як результат – мовний знак стає причиною розвитку та / або посилення конфлікту.

За диференційну шкалу обираємо позицію однієї сторони МК щодо особистісних рис іншої; процесу комунікації, поведінки, дій учасників конфлікту. Основні елементи лексичної репрезентації КК представимо як оцінне поле з мікрополлями.

Мікрополе 1. Оцінка особистісних рис опонента (субстантиви):

а) морально-етична оцінка: агресивність, грубість (*варвар, хуліган*); безвольність (*ганчірка*); боягузтво (*трусло*); прагнення до наживи, корисливість (*жлоб*); жорстокість, злість (*деспот, мегера*); зрадливість, підступність (*віровідступник, іуда*); надмірна балакучість, потяг до скандалу, лайки (*горлань, скандаліст*); неповага до Божих законів (*боговідступник*); нестриманість (*алкаш, наркоша*); хитрість, лицемірство (*лицемір, пройда*); схильність до обману (*брехун*), негідних вчинків (*негідник, мерзотник*); аморальність, нетрадиційна сексуальна орієнтація (*гріхоловодник*), зухвалість, нахабство (*хамлюга*);

б) утилітарна оцінка: егоїзм (*егоїст*); злодійкуватість (*бандюга*); лінь (*лайдак*); неадекватність (*чудило*); неосвіченість, некультурність (*бовдур, дебіл*); повільність, неорганізованість (*тормоз*); рівень професійності, здібності (*нездара*); рівень соціальної взаємодії, значущості (*нуль, холуй*); фінансовий стан (*голова*);

в) зовнішність опонента, яку окреслюють у двох площинах: (1) вона є відразливою без обґрунтування, конкретизації; для цього мовці послуговуються словами, сема яких пояснюється лише з позиції «неприйнятний вигляд людини»; маркери не мають чіткого денотативного змісту, сприймаються лише як емоційно-оцінні знаки (*бридота, потвора, страхіття*); (2) вона є неприйнятною через специфіку зовнішності особи; конфліктогени описують: голову, обличчя, тулуб, кінцівки адресата (*казан, моргало, рило, шнобель, хавальник, ласти*); фізичні особливості, зовнішній вигляд (*вухань, глушман, головань, горбун*); вік (*баба, дідуган, сопляк*), відхилення у вазі (*бочка, дистрофік*) або зрості (*голобля*).

Зафіксовано слова для номінації особи й за іншими ознаками. Кількість людських вад важко вкласти в певну систему, адже негативними стають не тільки абсолютно погані якості, але й позитивні, якщо цієї ознаки виявляється забагато (напр., надмірна активність (*живчик*), веселість (*зубоскал*), увага до зовнішності (*нарцис*), навіть ученість (*ботан, всезнайко*) і працьовитість (*кар'єрист*).

Оцінка особистісних рис опонента (атрибутиви):

а) морально-етична оцінка: безчесність (*безсовісний*); агресивність, грубість, злість, жорстокість (*безжалісний, злий, лихий*); схильність до обману (*брехливий*); боягузтво, відлюдкуватість (*боязкий, дикий*); прагнення до наживи, корисливість (*жадібний*); непоступливість (*затятий, упертий*); докучливість (*набридливий*); зверхність, погордливість, хизування, лицемірство, хитрість (*зверхній, лицемірний, пихатий*); схильність до осудних вчинків, злочинна й аморальна поведінка (*зрадливий, мерзенний, нечесний*); потяг до скандалу, сварки (*скандальний*);

б) утилітарна оцінка: лінь (*ледачий*); неадекватність (*вальтонутий*); неосвіченість, некультурність, розумова обмеженість (*безграмотний, безмозкий, нікчемний*); повільність, неорганізованість або надмірна активність (*незграбний, шустрый*); фінансовий стан (*бідний*); рівень професійності, здібності (*бездарний, непутящий*);

в) зовнішність опонента: непривабливість, фізичні особливості, неохайність або надмірна увага до зовнішності (*булькатий, горбоносий, некрасивий, франтуватий*); вік (*малолітній, підстаркуватий*); вага (*неповороткий*); зріст (*зависокий, низький*).

Атрибутивні маркери можуть як самостійно передавати оцінне значення, тобто функціонувати при стилістично нейтральних субстантивах (*паскудний чоловік, неадекватний сусід, патлатий хлопчина, франтуватий чоловік*), так і конкретизувати зміст негативно-оцінних іменників (*лицемір підступний, миришава тика, мерзенний ледащо, пихате створіння, неадекватний стариган, стара дурепа*).

Наприклад, текст МК між літньою працівницею (А) і молодим керівником (В):

А: – <...>*Я не буду працювати під керівництвом такого нездари! Звільняюся!!!*

В: – *Прошу, це Ваш вибір.*

А: – *На моє місце Ви не знайдете такого кваліфікованого працівника!!!!*

В: – *Ну, звичайно, не знайду. До побачення.*

Конфлікт містить утилітарну оцінку опонента за ознакою «рівень професійності».

Мікрополе 2. Оцінка процесу розвитку конфлікту

Конфлікт є динамічним явищем, він має свої просторові, часові умови розвитку, тож логічно виникає потреба ці складники схарактеризувати. Цю роль виконують оцінні дієслова, що мають властивість, завдяки внутрішній семантизації, поняттєвому змісту, який указує на агресію, на ступінь конфліктної взаємодії з позиції суб'єктивної оцінки мовця, описати певні зміни, рух, дії осіб, відповідні динаміці розгортання МК. До маркерів мікрополя зараховуємо знаки мови, що вможливають опис процесу розвитку конфлікту: форми вияву, засоби, які використовують опоненти щодо один одного, гострота протидії, поведінка (наступальна / оборонна, активна / пасивна, ініціююча / відповідна). Дієслова можуть позначати: (1) фізичний вплив на опонента від змісту «перешкоджати» до семи «позбавити життя», блокування чужої діяльності, завдання фізичного болю, насильницьке утримання певного об'єкта, посилення чи послаблення дій, напр.: *вбити, врізати, вчепитися, зарядити, захопити, луснути, прикокнути, сіпнути, ударити, шмагати*; (2) рух (спонукання до руху) (*припертися, приплентатися, припхатися*).

Мікрополе 3. Оцінка психологічних умов розвитку конфлікту

Елементи мікрополя – це маркери, які характеризують психологічні умови розвитку КК, вони з'являються через несумісність, незбалансованість у спілкуванні осіб, нерозуміння того, що під час обговорення проблеми протилежність позиції опонента може бути спричинена не реальною розбіжністю в поглядах, а особливістю психологічного стану людини (*борзїти, вибухнути, врубатися, втупитися, заводитися, заколупати, зашугати, надуватися, ненавидїти, принижувати, скиглити*).

Мікрополе 4. Оцінка процесу комунікації сторін конфлікту

До мікрополя зараховано дієслова, що позначають різні комунікативні тактики: незгода, відмова від спілкування, несхвалення, наказ, обман тощо (*базікати, буркати, бухтіти, верещати, втирати, знати, гримати, дорікати, заливати, замовкнути, затикати, заткнутися, зашипіти, молоти, огризатися, пхикати, рикати* і т. ін.).

Мікрополе 5. Інвективи загального характеру

Мікрополе містить мовні знаки: (1) власне обценна лайка, (2) лайка на адресу матері або батька, (3) на позначення бастарда, (4) бісівська інвектива. Основою для вибирання маркерів цієї групи є уявлення українців про поведінку людини, її дії, слова, теми для розмови, що виходять за межі загальноприйнятих моральних норм.

У системі лексичних репрезентантів визначено центральну групу – ці слова мають лише оцінне значення, виражену негативно-оцінну сему, тому їх не вживають в інших смислах. Оцінне значення зафіксовано у словникових дефініціях (*базікало, гуляка, egoїст*). Вирізняємо й навколоцентрову групу – слова, у яких оцінним є переносне значення. Вони слугують маркерами МК завдяки переусвідомленню первинного значення слова. Це модель творення оцінних найменувань осіб зоономенами (*баран, змія, корова*), на підставі асоціацій «людина → предмет, людина → людина, людина → абстрактне поняття, людина → природний об'єкт» (*голобля, дитина, нещастя, ураган, туман, тундра* тощо). Метонімізація з'являється внаслідок перенесення за типом семантики: (1) біблійна сфера (*ірод, іуда*), (2) конотоніми (*донжуан, казанова*), (3) класична міфологія (*мегера, фурія*), (4) українська міфологія (*відьма, утир*).

Визначено **фразеологічні маркери** МК. Прагматична спрямованість особи на КК уможливорює використання фразем у тексті МК, де їм властива пейоративна конотація.

Фразеологія має антропоцентричний складник, тож в українській фразеології є елементи, завдяки яким суб'єкт може окреслити особистісні риси іншого учасника конфлікту; поведінку, дії, процес комунікації сторін. Пейоративне найменування демонструє особливості мовної свідомості людини через презентацію національного уявлення про суспільно неприйнятну поведінку. Актуалізація категорії оцінності цього резерву мови зафіксована як сукупність семантико-тематичних груп із мікрополями.

Мікрополе 1. Дії суб'єктів у конфлікті

Підставою для диференціації маркерів є соціально закріплене значення поведінки однієї особи щодо іншої в конфлікті з позиції норм і правил українського суспільства.

Фразеологізми, що окреслюють дії особи, результатом яких є заподіяння опонентів: 1) моральної шкоди (*варити воду, забити памороки, краяти серце, крутити голову, нерви шарпати, пити (смоктати, ссати) кров, поїдом їсти*); 2) фізичної шкоди (*відбирати життя, дати волю рукам, скрутити в'язи*).

Мікрополе 2. Процес комунікації сторін конфлікту

Маркери мікрополя розмежовуємо на підгрупи: 1) фізична характеристика голосу людини (*дерти горло, цідити крізь зуби*); 2) комунікативні тактики сторін конфлікту (*виливати помій, забивати баки, чіплятися до слів*); 3) відмова від спілкування однієї або обох сторін, обопільна пауза, вимога однієї зі сторін відмовитися від спілкування, неможливість говорити (із психоемоційних причин) (*втрачати дар мови, зав'язати язик, справляти мовчанку*).

Ступінь конфліктності фразеологізмів у межах цих мікрополів інтенсифікується:

1) унаслідок образного переосмислення компонентів фразеологізмів: ступінь конфліктності посилюється завдяки (1) образам живої (тварини, птахи, напр.: *брати бика за роги, вішати [всіх] собак, глянути (дивитися) вовком*) або неживої (рослини, явища, об'єкти, напр.: *варити воду, дістанеться на горіхи, стояти на дорозі*) природи; (2) соматизмам (*вимотувати кишки, випускати кігті, гострити зуби, крутити носом*); (3) потойбічним образам (*закопати (живцем) у землю; не на життя, а на смерть*);

2) розмовними, просторічними, жаргонними тощо елементами (*брати за горлянку, витріщити очі, дивитися чортом, заткнути пельку (горло)*).

Мікрополе 3. Особистісні риси опонента

За диференційну шкалу обираємо оцінку особистісних рис людини, що відображена узагальнювально-переносним значенням фразеологізму:

а) морально-етична оцінка: агресивність (*аж у роті чорно*); безхарактерність (*лантух із половою, ні жарене ні парене, ні риба ні м'ясо*); боягузтво (*заяча душа*); схильність до брехні, лукавство, хитрість, зрадливість (*вовк в овечій шкурі, купить і продасть*); зарозумілість, зверхність, завищена самоідентифікація (*закон не писаний*); непоступливість (*хоч кілок на голові теши*); прагнення до наживи, корисливість (*очі завидюці, руки загребуці*);

б) утилітарна оцінка: розумова обмеженість, легковажність, неадекватність (*без десятої клепки, дурний аж світиться*); лінь (*палець об палець не вдарить*); фінансовий стан (*бідний, як мак на четверо*); схильність до злодійства, нечесність (*осине гніздо*); рівень соціальної значущості (*невелика птиця, птах низького польоту*);

в) зовнішність: зріст (*від горшка два вершка*), вага (*аж ребра знати, за три дні конем не об'їдеш*), вік (*жовтороте пташеня, смердить землею, стара ворона*).

Ступінь конфліктності фразем у межах 3-го мікрополя інтенсифікується:

1) унаслідок образного переосмислення компонентів фразеологічних одиниць, завдяки експресивно-іронічному сприйняттю позитивного значення елементів виразу, гіперболізації, обігруванню. Пейоративна номінація містить метафоричні перенесення на підставі (1) найменувань осіб зоономенами за моделями: «людина → тварина, людина → птах, людина → плазун, людина → комаха» (*вовк в овечій шкурі, лис Микита, сліпа курка, стара ворона*); (2) за моделлю «людина → людина» (*без царя в голові, конотопська відьма, невеликий пан, невелика пані, стара діва*); (3) за моделями «людина → предмет, людина → їжа, людина → природний об'єкт, людина → рослина» (*лантух з кістками, губи в молоці, безпросвітний туман, дуб дубом*); (4) перенесення з соматизмами (*битий у тім'я, голова з вухами, кишка тонка*); (5) перенесення з колористичними елементами (*біла ворона, синя панчоха*);

2) розмовними, просторічними, жаргонними, вульгарними елементами (*корчити (строїти) дурня, олух царя небесного*) тощо.

У **паремійному фонді** української мови також розмежовуємо мікрополя:

Мікрополе 1. Фізична взаємодія суб'єктів (Треба тобі клепку вставити).

Мікрополе 2. Особистісні риси опонента: амбіційність (Замах на рубель, а удар на копійку); аморальність (Породила мама, що не приймає і яма); відсутність здібностей до чогось, невміння робити щось (Ані до ради, ані до звади); схильність до брехні (Як не брехне, то й не дихне); вередливість (Захотілося молока від бика); прагнення до наживи, корисливість або марнотратство (Посеред зими льоду не випросиш; Гроші пішли до роскоші); заздрощі (Беруть завидки на чужі пожитки); запальність, дратівливість, злість (Дметься, як жаба проти вола); злодійство (Знати по очах, хто ходить по ночах); лінь (Вродилося ледащо ні на що); лицемірство (Дивиться лисицею, а думає вовком); неосвіченість, розумова обмеженість, нерозумні дії (Знається, як циган на бджолах); непорядність, схильність до негідних вчинків (Адам кисличку з'їв, а в нас оскома на зубах); дурість (Хто розуму не має, тому й коваль не вкує); непоступливість (Хоч гавкай на нього – нічого не вдієш); хитрість (І в ступі не влучиш, і в ложці не впіймаєш).

Мікрополе 3. Зовнішність опонента: вік (Така стара, що зуби вже попродала); зріст (Вбився в ріст, як заяць у хвіст); фізичний стан (На одно око сліпий, а на друге і зовсім не бачить); зовнішній вигляд (Гарна та хороша, як свиня в порошу).

Категоричною може бути й загальна оцінка поганого характеру, звичок, дій особи, чим вона відрізняється від інших членів колективу, сім'ї (*Нема роду без вироду; Кожне стадо не без паршивої вівці*). Конфліктоген – це й порівняння особи щодо певних її рис з іншою особою (*Два чоботи – пара; Одним миром мазані; Одного тіста киши*). У пареміях зафіксовано колективний досвід і щодо сутності людини: послідовні і сталі вчинки формують її поведінку, у якій виявляється характер, тому людині складно приховати або змінити свій справжній характер, натуру, звички (*Вовча натура в ліс тягне; Як вовка не годуй, а він усе в ліс дивиться*).

Фразеологічні маркери функціонують у МК поряд з іншими. Наприклад, фрагмент тексту МК (у міському транспорті між жінкою (А) і молодим чоловіком (В)):

А: – *Ти ба, який нахаба! Ледь не роздавив мені ногу, не вибачився та ще і зробив мене винною!*

В: – *Я Вам на ногу не гепався, я ледь зачепив. Не треба робити з мухи величезного слона.*

А: – *Він ще й огризається! Я б не знала, куди очі подіти від сорому. Ну й молодь... Зовсім старших не поважають...*

У репліках мовців фіксуємо фразеологічні маркери, які належать до двох мікрополів: *робити (зробити) з мухи слона* (надто перебільшувати щось, надавати великого значення чому-небудь незначному) – одиниця 2-го мікрополя з оцінкою процесу комунікації; *не знати, куди дівати (подіти) очі [від сорому]* (бути засоромленим, перебувати в незручному становищі через провину) – складник 3-го мікрополя з оцінкою особистісних рис суб'єкта. Жінка послуговується й лексичним маркером – це морально-етична оцінка опонента (*нахаба*).

Морфологічний рівень мови має бідніші ресурси для маркування конфліктної мети особи. Можливою причиною розгортання МК може бути неправильне використання адресантом займенників II особи *ти* і *Ви* щодо адресата (порушення правил чемності, люб'язності). Провокаційно сприймається *ти* від людей, які виконують певні професійні обов'язки (продавець, водій, перукар і т. ін.). Образливим визнаємо *ти*, використане в ситуації професійної залежності адресата від адресанта, наприклад, коли останній – службовець, наділений повноваженнями розв'язувати певні питання, ухвалювати рішення. Перехід на *ти* – активний морфологічний маркер, проте адресат не завжди відповідає на нього. Цьому є різні причини. Однак фундаментальною засадою для вживання *ти* є ідентифікація опонента з позиції домінантність / підпорядкування, формальність / неформальність стосунків. Спосіб вираження негативного ставлення до особи, знак змін у стосунках людей – це й перехід на *Ви*, особливо несподіваний. Причина конфлікту – у використанні й займенників III особи *він*, *вона*, *воно* щодо людини, присутньої при розмові. Ці займенники можуть указувати на опонента «третій особі» або на прямого учасника мовної ситуації (напр., в акції ***Він ще буде мене вчити!*** жінка звертається безпосередньо до чоловіка).

Конфліктогенний потенціал властивий займенниковим словам *цей*, *той*. Займенник *цей* (*ця*, *це*), ужитий щодо людини, може передавати відразу, зневагу, презирство, образу, іронію, через це поєднує вказівну функцію з емотивною (***Цей, чи що, може змінитися?***). Ситуативно маркерами можуть бути інші займенникові слова. Займенник *такий* може спонукати особу до протистояння, адже модель акцій *ти такий* або *твоя поведінка, слова такі* спричиняє реакцію *який такий* (*така, такі*)?, змушує до уточнення, розкриття ознаки, схарактеризованої співрозмовником. До морфологічних маркерів зараховуємо й займенникові іменники *всякий* (*всяка, всяке*), *кожний* (*кожна, кожне*), *жодний* (*жодна, жодне*). За субстантивзації вони функціонують у ролі підметів і додатків, у КК реалізують емотивну функцію (***Ходять тут всякі, а потім килимки та газети пропадають***). Займенникові слова *сам* (*сама*) вможливають формування образливих висловів, що починаються моделлю «*сам* (*сама*) + *ти*», напр., *сам ти дурень* (*сам дурень*), *сама ти кричиш*, *сама ти ледащо*. Деякі неозначені займенники (*абихто, будь-хто, деякі, хтось*) теж можуть виконувати емотивну функцію, передавати негативні емоції щодо опонента (***Будь-хто не буде мене вчити, що робити***).

Один із продуктивних прийомів впливу на опонента – конфліктоген у формі наказового способу дієслова. Категоричний імператив – ознака грубого ставлення до співрозмовника, невизнання його індивідуальності (***Не ховайтеся за жінку, будьте мужиками! Не крутіть і не дуріть!***). Є конфліктні акції, у яких суперечку посилює використання умовного способу дієслів. Частина *би* (*б*) разом з інфінітивом може передавати наказове значення, маркувати рішуче побажання, пропозицію, від якої складно відмовитися, формуючи зовні некатегоричне висловлення, порівняно з імперативом, але воно передбачає реакцію (***Чи не могли б Ви почекати, поки я оберу товар?***). Зафіксовано конструкції, де кон'юнктив із *би* має фамільярне, грубе значення: частина є компонентом висловів, що починаються моделлю «*а не* + кон'юнктив із *би*» (*а не пішов би ти, а не здох би ти*).

Спонукальні частки *бодай, годі, ну, нумо, лишень* через те, що вони активно функціонують у реченні разом із дієсловами в наказовому способі, є допоміжними елементами фіксації смислу цих маркерів. Частки *ну, годі, лишень* мають нерізкий відтінок волевиявлення адресанта (*Годі плакати, заспокойся та витри сльози*). Частка *нумо* формує імперативні речення, спонукаючи до певної дії адресата й адресанта, однак категоричність вислову пом'якшує (*Нумо ж заспокоймося*). Частка *бодай* у складі моделі «(а) *бодай (би) + ти (він, вона, воно, вони) + дієслово доконаного виду*» (*а бодай тебе чорти вхопили, а бодай би ти щез, бодай би ти вдавилася*) формує лайливі вислови, злі побажання, що передають негативне ставлення до людини.

Значний конфліктогенний потенціал у заперечення. Воно формується різними ресурсами мови, є універсальною категорією, яку неможливо виявити в ізоляції. Заперечні частки можуть надавати підсилювального відтінку, вирізняти семантику певного компонента речення. І це важливо для конфронтаційних стратегій, коли порушується гармонія стосунків комунікантів, з'являється непогодження, неприйняття опонента, його поведінки, мовлення (*Я не зобов'язаний Вам це пояснювати*).

Морфологічні маркери виявляють себе у висловленні, їх можна ідентифікувати тільки під час вивчення тексту МК. Ці маркери визначаємо за комунікативним ефектом, емоційними і психологічними реакціям суб'єктів, найчастіше негативними й несподіваними, що стають помітними у процесі КК.

У МК фіксуємо *конфліктогенні комунікативні одиниці* – речення різних типів, які мовці обирають для реалізації своєї конфліктної мети. МК – подія з різноманітними мовними характеристиками, тому ці репрезентанти переважно містять інші конфліктні маркери, зумовлюються позамовними й соціально-психологічними факторами КК.

Повтор розглядаємо як прийом, завдяки якому відтворення певних елементів тексту МК структурує контакт осіб у конфлікті, акцентуючи увагу на умовах розвитку суперечки (Де?; Коли?; Чому?), образах і мотивах події (Який я і які мої мотиви в суперечці?; Який опонент і які його мотиви в суперечці?), діях (Які мої дії?; Які дії опонента?). Повтор дає змогу розгорнути конфлікт у важливій для суб'єктів площині. Контактний розпізнає особливі обставини розвитку події (*Гей, ти – сюди, сюди, сказав!*). Дистантний – дещо ускладнює текст МК (особі потрібно уважніше зважати на зміст повідомлень), однак він є важливим засобом зв'язку між репліками суб'єктів.

МК активно формується сукупністю питальних речень. Ці речення – важлива ланка структурно-семантичної і стилістичної організації конфліктного діалогу, вони рухають комунікативні дії сторін від теми до теми, посилюючи протидію (– *Привіт. І що там у нас на вечерю? – Привіт. Рис і риба. – Рис-і-риба. Рис-і-риба. Рисі-риба. Вже в печінках ця рисіриба. Блюмінг-слябінг! А що ще є з'їсти? – З'їж мене* (Л. Таран). На різних стадіях МК питальні речення функціонують не однаково. Передовсім вони важливі на стадії розвитку, коли суб'єкти намагаються замаскувати свою мету, заплутати, спровокувати опонента. Для цього послуговуються питальними реченнями, що забезпечують тактику обману, шантажу, погрози, допитування, яке «заганяє в кут» співрозмовника, змушує його відчувати психологічний тиск. У МК фіксуємо й комунікативні єдності, де реакція на запитання адресанта – відбиття запитання із протилежним або невизначеним смислом (*хто? – хтось; що? – щось;*

який? – такий; скільки? – стільки; чий? – чийсь, напр.: – *Звідки ти приїхав? – Звідти; – Для чого ти це робиш? – Для того*), така відповідь є відмовою від подальшого обговорення певної теми. У МК є й діалогічні комплекси із зустрічними запитаннями (– *Подивись на себе! Що ти з собою зробила? – А що ти таке страшне на мені побачила?*).

Конфліктний діалог містить спонукальні конструкції: вони передають волевиявлення особи, активно функціонують на стадії виникнення МК. Цим структурам притаманна адресація, вона передбачає наявність адресата, який приймає, інтерпретує волевияв адресанта, спрямовуючи свою подальшу поведінку на виконання або невиконання чогось. Спонукальні конструкції – складні утворення, сформовані не лише залежно від конфліктної мети особи, але й з урахуванням можливості впливу на адресата, доцільності використання форми вираження спонукання, результату впливу, контексту, орієнтації на розв'язання проблеми без суперечки. Беремо до уваги й зовнішні чинники: соціокультурні традиції, умови розвитку МК, психологічні й соціальні характеристики сторін. Спонукування може містити пояснення умов виконання наказу, опис дій, якими буде покараний адресат за його невиконання (*Збирай свої пожитки і йди туди, де був до цього. І не повертайся більше, бо приб'ю*).

Заперечні речення маніфестують незгоду з опонентом, протест проти нього, його слів, дій, усієї ситуації. Загальнозаперечні речення можуть функціонувати як прямі відповіді на поставлені запитання або передавати незгоду з акцією співрозмовника, що ускладнена значенням сумніву, здивування, вагання (*Та ні, не впевнений*). Конструкції з імпліцитним запереченням мовець уживає тоді, коли його думку треба розуміти із протилежним змістом, нерідко іронічно (модель «так я + і» (*Так я тобі і сказав*)). Мовці послуговуються формами на зразок «а мені (тобі) що» (*а мені що до того; а тобі що до цього*); запереченнями-протиставленнями, що переводять смисловий центр висловлення на інший об'єкт (модель «не я..., + а», напр.: *не я це зробив, а...; не я це сказав, а...*). Заперечення реалізується й питальними реченнями на зразок: *А мені звідки це відомо?; А воно мені треба?* або реченнями ірреальної модальності (*Щоб я ще колись тобі повірила!*).

У МК для вираження своїх емоцій особи використовують еквіваленти речення, щоправда вони передусім характерні для насиченого експресією усного спілкування. Для виявлення здивування, невдоволення, сумніву, зневаги, спонукання, наказу, іронії, насмішки тощо мовці можуть застосовувати вигуківі еквіваленти речення, які організовані: 1) вигуками, що розкривають емоції людини (*Страх!; Жах!; Горе!; Лихо!; Біда!*); 2) спонукальними вигуками зі значенням різкого волевиявлення (*Годі!; Цить!; Марш!; Досить!*); 3) сталими книжними, розмовними, просторічними зворотами, які визначають здивування, зневагу, обурення, негативне ставлення до того, чого про кого або про що йде мова (*Боже мій!; Хай Бог милує!; Побійся Бога!; Не дай Боже!; Матір Божа!; Цариця Небесна!; Сили небесні!*).

Питальні еквіваленти речення мають різні логічно-модальні відтінки, що залежать від контексту. Ця функція властива заперечній частці *ні*, стверджувальній *так*, спонукальній *ну*, питальним *невже, хіба*; модальникам *дійсно, справді, насправді*,

прислівникам *правильно, неправильно, добре*, що організовують ці структури (– *Як ти там? – Усе добре, мамо. – Добре?! Це правда, що розповів тато?*). Стверджувальні еквіваленти речення теж можуть бути маркерами конфлікту. У цьому разі своїй відповіді (*авжеж, ага, атож, аякже, еге ж*) мовець надає протилежного значення, доповнює її іронією, глузуванням (*Аякже! Усе кину й піду*).

Як маркери конфлікту функціонують вставні і вставлені одиниці, посилюючи або послаблюючи негативне враження людини від сказаного чи зробленого опонентом. Вони безпосередньо передають почуття, переживання мовця, силу їхнього вияву, оцінку сказаного, зумовлюють певний відгук, коментують зміст усієї репліки мовця або окремих її компонентів, роз'яснюють, уточнюють, подають додаткові відомості, тобто все те, чого потребує зміст КК. Використовуючи їх для впливу на адресата, адресант долучає співрозмовника до важливих для нього модальних оцінок.

Ситуативно маркером КК є зміна комунікативної організації речення. Цей процес як надає емоційного забарвлення реченню загалом, так і підкреслює важливість окремих його членів. У репліках мовців можливе й дистантне розміщення синтаксично пов'язаних членів речення, що дає змогу внести додаткові змістові відтінки, змінити експресивний фон, підсилити смислову виразність певних слів.

Загалом маркери конфлікту різних рівнів української мови не складно інтерпретувати як засіб, який відбиває конфліктний досвід людини. Ці мовні засоби концентрують у собі основну мету КК – маніпуляція, вплив на співрозмовника.

Спричиняють розвиток МК і *прагматичні маркери*. КК – це результат не лише усвідомленої зовнішньої ситуації, на яку особи реагують адекватно. Проблемним є аспект міжособистісного контакту без об'єктивної інформативності. Тому значущим стає не предмет суперечки, а контекст порушення механізму вибору й розпізнавання змісту реплік відповідно до мети й умов комунікації. Зокрема, неочікувані комунікативні дії засвідчують відсутність орієнтації людини на адресата і зміст розмови, однак реалізація такого спілкування не завжди буде конфліктною (напр.: – *Петро Іванович Малина тут проживає? – Ну... – Тут, чи ні? – Ну... – Ви щось ще знаєте, окрім «ну»? – Ти хто? Що треба?*). Підставою для нераціонального спілкування може бути сама мова, обсяг мови-коду, незнання правил уживання знаків мови, недоцільність комунікативної поведінки одного чи обох індивідів у межах певної тактики, свідомий чи ненавмисний відступ від обраних раніше стратегій, тактик, моделей мовної поведінки, узвичаєних у національних нормах, правилах, соціальному оточенні, а також особливий емоційний стан людини.

Третій розділ «Побудова тексту українськомовного міжособистісного конфлікту» містить аналіз мовного матеріалу, що репрезентує комунікативну поведінку суб'єктів на різних стадіях розвитку МК.

Інцидент переводить комунікацію в нову якість, формуючи моделі мовної поведінки осіб *на передконфліктній стадії*, що визначають:

1) усвідомлення загрози відкритої протидії, тому мовці, не бажаючи її, удаються до спроби залагодити проблему, для цього використовують кооперативні тактики;

2) відхід від протистояння однієї сторони, коли особа вдає: проблеми немає або вона незначна, для чого послуговується тактиками першої моделі; інша сторона налаштована негативно, тому така поведінка впливає на позицію першої;

3) розуміння того, що інцидент є очевидним поштовхом до конфлікту, тому суб'єкти обирають шлях до конфронтації.

На передконфліктній стадії особи спільно продукують *інсептивну частину* тексту, яка реалізує ситуацію конфліктного ризику. Водночас програмування шляху подальшого спілкування може бути й не конфронтаційним.

На стадії власне конфлікту зафіксовано види комунікативної поведінки осіб:

1. Комунікативна поведінка зумовлена переходом конфлікту з латентного стану до відкритого протистояння; особи застосовують конфронтаційні комунікативні впливи, однак є обмеження у використанні деяких мовних ресурсів (напр., лайливих, грубих слів). Якщо суб'єкт контролює мовлення, емоції, поведінку, суперечка набуває локального характеру, може швидко завершитися. Це *локальна частина* тексту МК, що містить модель мовної поведінки осіб, налаштованих на припинення протидії.

2. Комунікативна поведінка осіб визначає усвідомлення ескалації МК, сторони посилюють уже активні тактики новими (переважно жорсткими), засвідчуючи непередбачуваність руху конфлікту. Це *експансивна частина* тексту МК, що має у своєму складі модель мовної поведінки осіб, які сприйняли некерований розвиток суперечки.

Фазі ескалації властиві мовні особливості:

а) граматично, синтаксично або логічно незавершені фрази, переформулювання, повтори, еквіваленти речень; окличні, питальні речення; неускладнені, непоширені, односкладні речення; обмовки – усі ці прояви зумовлені емоціями людини;

б) негативна оцінка опонента (реалізується негативно-оцінними знаками мови, порушенням норм увічливості) через неадекватне сприйняття співрозмовника, що і спричиняє негативізм у реакції на нього;

в) функціонування в тексті через розширення зони МК реплік, нібито не пов'язаних зі змістом конфлікту, відірваних від його причини, однак вони мають зв'язок із законсервованими раніше темами; реплік сторін, які засвідчують тематичний відхід від початкового предмета конфлікту, коли у процесі протистояння сторони так захоплені власною поведінкою, що забувають про свою конфліктну мету; реплік «третіх осіб» – вони втручаються в розвиток МК і змінюють його характер.

3. Комунікативна поведінка осіб ураховує апогей МК: суб'єкти посилюють комунікативне протистояння фізичним. До експансивної частини тексту МК додаємо *фазу апогею*, де подано спрямованість особи (осіб) на фізичне протистояння.

Модель І. Текст МК з інсептивною й локальною частинами

Лексичні маркери в текстах МК – це мовні елементи, що дають змогу схарактеризувати особистісні риси співрозмовника за морально-етичними, утилітарними, зовнішніми ознаками, переважно реалізуючи семантику несхвалення, невдоволення. Вони визначають і процес розвитку МК, особливості психологічного стану осіб, їхнє мовлення. Маркери не орієнтовані на гостроту протидії, однак, використовуючи їх, індивіди не забувають про власну комунікативну конфліктну мету.

Фразеологічні репрезентанти відтворюють тотожний ситуації образ конфлікту (їх вибір відповідає морально-етичним нормам соціуму). Можлива оцінка особистісних рис людини за морально-етичними й фізичними особливостями. Ступінь конфліктності фразеологічних маркерів МК переважно інтенсифікується внаслідок образного переосмислення компонентів фразем. Пареміями особи послуговуються для оцінки особистісних рис опонента або процесу комунікації.

У системі морфологічних маркерів фіксуємо вживання займенників *він, вона, такий (така), сам (сама)* щодо присутньої особи; наказового способу дієслів доконаного виду, що виражають застереження, зауваження, уточнення; форми III особи дієслів зі значенням наказового способу з частками *хай, нехай*; дієслів у формі умовного способу: вони маркують пропозицію, прохання, створюючи зовні некатегоричне, нерізде висловлення. Сукупність комунікативних одиниць утілюється питальними, окличними, стверджувальними, неускладненими, непоширеними, односкладними реченнями, спонукальними конструкціями з непрямим способом оформлення, звертаннями, повтором, заперечними некатегоричними структурами, вставними компонентами. Обрані мовні засоби передовсім допомагають індивідам уникнути посилення протистояння.

Модель II. Текст МК з інсептивною, локальною й експансивною частинами

Текст організовано в умовах непередбачуваного розвитку МК, коли можливість для конструктивного завершення втрачена: протистояння досягає ескалації. Нерідко люди конфліктують не для досягнення власної конфліктної мети, а заради посилення відчуття власної значущості через приниження іншої людини. Більшість МК спричиняється саме тим, що у стані емоційного збудження особи не обмежують себе у використанні будь-яких мовних засобів. Система маркерів, описана у 2-му розділі, утілює жорстке протистояння сторін. Водночас прагматичні маркери зреалізовано у формі невербальних реакцій, які передають негативні емоційно-психологічні стани комунікантів: вони виникають через нерозуміння, відсутність знань, навмисне приховування інформації, ігнорування комунікативними діями опонента.

Модель III. Текст МК з інсептивною, локальною й експансивною (з апогейною фазою) частинами

Текст МК сформовано за попередньою моделлю з апогейною фазою – найвищий ступінь розвитку конфлікту (жорсткі позамовні впливи). На стадії власне конфлікту накопичуються небажані емоційні ефекти, посилюється напруженість у спілкуванні, МК досягає вищого ступеня вияву. Суб'єкти можуть послуговуватися всією системою мовних маркерів конфлікту, які інтенсифікують поведінкові тактики фізичної протидії (нанесення тілесних ушкоджень, знищення матеріальних цінностей, перешкоджання діям опонента, захоплення й утримання певного матеріального об'єкта). Уживання мовних конфліктогенів, використання тактик, що інтенсивно впливають на адресата, – це механізми мовного, психологічного, фізичного характеру, і вони функціонують у тісному зв'язку.

Переоцінка зовнішньої ситуації спонукає сторони шукати шляхи припинення МК, тому боротьба йде на спад. Це *резолютивна частина* тексту МК, що містить моделі мовної поведінки осіб, які мають бажання завершити конфлікт.

На стадії завершення конфлікту диференційовано моделі мовної поведінки осіб, що зумовлені: 1) перевагою однієї зі сторін; 2) компромісом між сторонами; 3) утручанням «третьої сили».

Процес завершення МК проявляється вже на власне конфліктній стадії, коли особи ухвалюють для себе таке рішення, і закінчується на післяконфліктній. Результативність післяконфліктної стадії спричиняється тим, які конфронтаційні стратегії, лексико-фразеологічні і граматичні маркери застосували сторони, чи вдавалися вони до жорстких комунікативних тактик, яким є результат комунікативної поведінки суб'єктів (напр., відтермінована реакція на ситуацію або відмова від неї, неочікувана комунікативна реакція, грубе порушення комунікативних норм, негативний психологічний стан і його руйнівний вплив на індивіда і т. ін.).

Типологія стратегій виходу з МК може бути побудована на різних підставах, багатьма чинниками зумовлена основна для кожного учасника КК мета припинення протистояння, але найвагомим, із нашої позиції, є інтенціональний стан комуніканта, що передбачає врахування фактора важливості особистісних стосунків з опонентом.

У процесі КК виникають негативні психологічні стани з певним емоційним вираженням. Це інтенсивний чинник, він розпізнає характер комунікативного акту. Реакції, що виявляють емоційні стани однієї сторони через комунікативні дії іншої, є емоційними маркерами МК. Типологія форм виходу з МК ураховує фактор взаємозалежності комунікативних та емоційних реакцій осіб, коли у стані нервового збудження вони активізують свої спонтанні комунікативні дії (напр., синтаксично незавершені фрази, переформулювання, повтори, мовленнєві помилки, кліше і т. ін.).

Зважаючи на взаємозумовлений характер мовних та емоційних реакцій сторін МК, фіксуємо типи структур, які враховують ступінь взаємовпливу таких реакцій.

Тип перший – *вичікувальний*, відповідає тексту МК з інсептивною й локальною частинами. Він характеризується тим, що комунікація розпочиналася з висловлення адресантом незгоди з адресатом, його поведінкою, метою. Інсептивній частині характерні м'які комунікативні (пропозиція, обіцянка, переконання, прохання, порада, поступка, вибачення, негруба критика) тактики, локальній – середні (особистісна оцінка, вказівка, докір, зауваження, іронія, нерізка незгода). У такому разі шлях завершення конфлікту нетривалий, емоції надміру на осіб не впливають.

Тип другий – *провокаційний*, відповідає тексту МК з інсептивною, локальною й експансивною частинами. Він характеризується тим, що комунікація між особами поступово набуває гострого емоційного забарвлення. Один із мовців відчуває неприязні почуття до іншого, ігнорує його слова, не відповідає на запитання, утримується від можливості досягти взаєморозуміння, відкрито демонструє антипатію. МК розгортається не відразу, проте невдоволення нагнітається. Суб'єкт демонструє емоції агресії, гніву, і такий психологічний стан унеможливує контроль власної комунікативної поведінки. За цих умов інша сторона реагує відповідно: особа посилює власні емоційні й комунікативні реакції – МК досягає ескалації.

У локальній частині тексту МК фіксуємо середні комунікативні тактики, в експансивній – жорсткі (допитування, заборона, наказ, різка негативна оцінка, погрози). Як результат – відбувається некерований, непередбачуваний розвиток МК.

Прагнення образити, принизити адресата виявляється в деструктивній мовній поведінці, і ці вияви людина складно контролює. Оскільки акції / реакції сторін визначають їхні негативні емоції, шлях завершення конфлікту – тривалий і складний.

Тип третій – *агресивний*, відповідає моделі III мовної поведінки осіб (текст МК сформований локальною й експансивною частинами з апогейною фазою). МК починався з емоційної агресивності одного з індивідів або зі взаємних докорів, претензій співрозмовників. Поступово сторони розширюють діапазон своїх емоцій, висловлюють нові звинувачення, удаються до інших тактик. Агресивний тип вирізняється саме тим, що в обох мовців емоції відтісняють розум. Конфліктанти не в змозі контролювати себе, подальша комунікація супроводжується взаємними образами, з'ясування стосунків переходить у позамовний вплив (аж до вбивства). В експансивній частині тексту МК реєструємо жорсткі комунікативні тактики. Як результат – шлях завершення конфлікту надзвичайно напружений, ускладнений, інколи й неможливий.

На стадії завершення фіксуємо той стратегічний задум, який характеризує ціннісні орієнтири осіб на попередніх стадіях МК. Процес виходу з конфлікту ґрунтується й на взаємозалежності комунікативних та емоційних реакцій людей. Мовець повинен усвідомлювати: завершення конфліктів із низькою енергією емоцій завжди передбачає тривалий комунікативний шлях.

Комплекс різновидів текстів МК є реалізацією типового формату – *надтексту міжособистісного конфлікту* (НМК).

Вивчення надтексту є одним із напрямів сучасної антропоцентричної лінгвістики, що дає підставу розглядати мовні вияви у зв'язку з культурою носіїв¹. НМК засвідчує мовноментальний код української нації, інтегруючи історичні, соціальні, етнічні, культурні, релігійні, політичні аспекти життя спільноти, підказуючи межі варіювання текстів МК (передбачаємо: кожна особа знає якусь нестатичну, але відносно стабільну систему текстів МК, найприйнятніших для неї).

Надтекст міжособистісного конфлікту – це інваріант (абстрактна модель) тексту МК, різновидами якого є варіанти текстів, диференційовані відповідно до різних матеріальних і духовних сфер життя українського суспільства, де конфліктне спілкування потенційно можливе.

НМК є ніби попереднім текстом будь-якого нового тексту МК. Він містить типові формати планування ситуативних ліній розвитку МК.

Критерії вирізнення надтексту як концептуально-семантичного утворення ще не є цілком сформованими, проте дослідники вважають: найважливішою підставою для визначення його типу є спільність референта з об'єднувальним статусом. Потрактування дає підставу розглядати подію МК як панівний критерій для НМК.

¹ Див.: Купина Н. А., Битенская Г. В. Сверхтекст и его разновидности // Человек – Текст – Культура. – Екатеринбург : ИРРО, 1994. – С. 214 – 233; Копистянська Н. Надтекстовий соціально-історичний хронотоп // Античність – Сучасність (Питання філології). – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип.1. – С. 5 – 36; Меднис Н. Е. Феномен сверхтекста [Електронний ресурс] : сайт «Pochit.ru». – Новосибирск, 2003. – Режим доступу: <http://pochit.ru/literatura/8359/index.html>; Лошаков А. Г. Сверхтекст как словесно-концептуальный феномен : монография. – Архангельск : Поморский ун-т, 2007. – 344 с.

Серед *основних ознак НМК* відзначаємо:

1. Наявність тематичної основи, адже НМК є ціннісним концептом, інструментом комунікативної діяльності людини лише в умовах МК. Інваріант відтворює різновиди текстів, які репрезентують конфлікт у різних сферах життя українців, є самодостатніми, подають реалізацію МК відповідно до його причин, умов, стадії, поведінки учасників і т.ін.; проте всі вони пристосовані до вимоги тематичної відповідності референту. Ці тексти МК сформовані певною докомунікативною подією, є різнорідними за обсягом, індивідуально-авторським утіленням ситуації тощо, але незмінно однорідні тематично.

2. Стабільність НМК. Він сформований відповідно до поширених суспільних запитів. Ця ознака НМК передбачає у варіантах його текстів знаки мови, які визначені ментальними нормами реакції в конфлікті з різними моделями мовної поведінки сторін. Гетерогенність варіантів – у їхній неконгруентності між собою, інколи навіть повній протилежності (за різних стратегій і тактик), але все ж вони мають стабільну спільну платформу з НМК, бо конфлікт розгортається за тими самими законами, хоч і за різними сценаріями. Варіанти текстів МК умовно можуть бути близькими або віддаленими щодо типової схеми НМК, тобто більше або менше відповідати його стабільній моделі. Однак із часом і НМК може змінювати свій формат. Стабільність НМК простежуємо в його структурі. Він має *центр* – формат для реалізації найприйнятніших у соціумі тактик і моделей мовної поведінки осіб у різних МК незалежно від сфери їхнього розвитку. НМК має *периферійну зону* для реалізації тактик і моделей мовної поведінки осіб, закріплених за МК деяких типів чи певними сферами життя українців (сімейна, виробнича, політична тощо), з урахуванням ситуативних, темпоральних, локальних, адресних аспектів утілення лінії протистояння осіб. Вагомим індикатором стабільності є повторюваність ситуативно-тактичних ліній розвитку МК. Цей процес породжує сталі моделі конфліктної мовно-суспільної поведінки людей.

3. Змістову цілісність визначаємо завдяки координації НМК із позатекстовою реальністю (сферою, причинами, умовами, формами, часом, активністю протистояння осіб). НМК відтворює варіанти текстів, де подано КК осіб на різних стадіях розвитку конфлікту, із використанням різних конфронтаційних тактик, із різними формами його завершення, однак усі ці тексти зреалізовані завдяки координації з однаковою позатекстовою реальністю – міжособистісне протистояння. Важливим є й те, що НМК зумовлений змістом соціально значущих явищ, подій, фактів. Він ураховує й емоційно-психологічні аспекти, навіть поведінкові вияви, дії чи бездіяльність людей. Ці чинники мають свій вплив на природу кожного тексту МК. НМК є цілісно-змістовою єдністю й через проекцію на різновиди текстів МК особистості конфліктанта. Проекція пов'язана з суспільною свідомістю особи, дає індивідові низку можливостей для планування й реалізації певної змістової лінії його розвитку. НМК сприймаємо як неподільну змістову структуру й тому, що він є актуалізованою у процесі усвідомлення мовної семантики частиною національної культури, має свій етичний і негатив, і позитив.

4. Синхронічність НМК. Конфліктна подія відповідає певному психологічному стану людини. Повторювані переживання, що супроводжують розвиток МК,

не підвладні законам часу, простору, причинності, вони є важливою передумовою його відтворення. Надтекст МК ураховує фактор сприйняття й осмислення індивідом позатекстової реалії «конфлікт» відповідно до його психологічного стану.

5. Мовну цілісність усвідомлюємо завдяки взаємозв'язку кожного тексту МК із буттєвими реаліями, закріпленими й відтвореними в ньому можливостями української мови. Енергетична цільність НМК забезпечена силою взаємозв'язку мовної та позамовної реальності, завдяки чому особа може скористатися готовими мовними моделями для планування й реалізації змістових ліній розвитку МК. До таких моделей зараховуємо узуальні мовні елементи (лексичні, фразеологічні, морфологічні маркери, певні комунікативні структури, що окреслюють процес розвитку МК та однозначно сприймаються в українському суспільстві як мовні конфліктогени). Проте непередбачуваність міжособистісних контактів стимулює людину до імпровізації як потрібної і швидкої реакції, особистісної орієнтації в ситуації, що змінюється, пошуку нових маркерів (ситуативні репрезентанти конфлікту).

6. Відкритість кордонів НМК. Індивід не лише набуває знань щодо загального формату комунікативної поведінки в МК, але й інтерпретує його та формує свої тексти, що втілюють нову логіку, яка може з часом знайти відповідний образ нового текстуального світу, розширити формат НМК. Відкритість – основа акту сприйняття, вона характеризує кожен момент пізнавального досвіду людини.

7. НМК не обмежений певним суб'єктом-творцем, стилем і жанром, він є одиницею текстового ресурсу нашої культури. І це логічно, адже надтекст відбивають варіанти текстів, що репрезентують МК у різних сферах життя членів спільноти. Цей процес сприяє універсалізації всього НМК, створенню його глобального стилістичного поля, спеціалізації для забезпечення комунікативної поведінки осіб у конфлікті з орієнтацією на певну сферу діяльності.

8. Можливість реалізації НМК у текстах МК, які мають усну й писемну форми. НМК сприймаємо, у широкому сенсі, як свідомо організований формат культурно-мовного процесу, у вузькому – і як писемне джерело, і як живомовну подію.

9. Високоваріативний характер НМК. Знання мовцем порівняно зрозумілого йому кола текстів МК визначають можливі тенденції їх варіювання. Структура НМК дає змогу адресанту з цієї відносно стабільної зони обрати варіант реалізації, який відповідає його потребам і припускає усунення, заміну одних текстів МК іншими або заміщення певних його частин. Варіативність НМК є очевидною й завдяки тому, що людина може не робити «тут і зараз» свій вибір, зреалізувати рішення про припинення комунікації, не визначатися щодо свого подальшого комунікативного руху в конфлікті з певним опонентом.

10. Універсальність – можливість відтворювати тексти МК у віртуальній формі.

Оскільки система опрацьованих текстів є широкою й різноплановою, вважаємо вмотивованим звернути увагу на **типи текстів** МК:

а) тексти МК відкриті й закриті, їхнє завершення визначаємо комунікативною маркованістю. Співвідносимо цю категорійну ознаку з варіантами розвитку події на стадії завершення, проте текст МК не може бути безкінечно відкритим: його буття зумовлене фізіологічними та індивідуально-психологічними особливостями людини;

б) тексти МК із репрезентацією КК між знайомими або незнайомими особами; взаємодія індивідів зі знеособленими стосунками (офіційними / неофіційними), з особистісно орієнтованими;

в) тексти МК, де зафіксовано КК між опонентами, які різняться за віком, статтю, соціальним і рольовим статусом, мовними пріоритетами і т. ін.;

г) кожен текст МК є продуктом певного стилю мови; МК може бути реалізований у мовному матеріалі різних стилів, але кожному такому тексту притаманна стильова єдність;

г) тексти МК, організовані елементарними або неелементарними комунікативними конструкціями: перші містять однотипні мовні структури, другі характеризуються багатством лексичного, морфологічного складу, синтаксичною різноманітністю;

д) тексти МК з неоднаковою частотністю певних мовних маркерів, що зумовлено сферою життєдіяльності людей, усною чи писемною його формами (пор.: КК у побутовій сфері, що виразно відбиває можливості різних мовних конфліктогенів, і ділової, де прагнення до переваги над опонентом приховане, звідси стримані форми комунікативної протидії);

е) тексти МК, у яких репрезентовано КК відповідно до різних моделей мовної поведінки сторін (із варіантами поєднання інсептивної, локальної й експансивної частин);

є) за діапазоном впливу когнітивного світу особистості на її поведінку в конфлікті диференціюємо мовний матеріал за спрямованістю суб'єктів на взаємно негативні, взаємно байдужі, односторонньо позитивні або негативні, суперечливо позитивні або негативні стосунки;

ж) урахування чинників прагматичного характеру дає змогу фіксувати тексти МК, структуровані відповідно до використаних у процесі породження тактик;

з) за обсягом: великі, середні й малі тексти МК; із загальної сукупності проаналізованого фактичного матеріалу: 62% – тексти МК з обсягом близько 250 слів (середні), 32% – у межах від 20 до 100 слів (малі), 8% – від 250 слів (великі);

и) урахування міри самостійності дає змогу розмежовувати автономний текст МК і текст МК, що є складником іншого тексту, адже певний мовний матеріал передбачає додаткову інформацію для його розуміння, інший – самодостатній.

Текст МК має право на своє прочитання, межею його усвідомлення повинен бути текст кооперативної взаємодії мовців. Однак ця межа позбавлена чіткості, адже до системи текстів можуть належати ті, що позначають подію, яка не буде зреалізована у формі МК, може ним стати або вже ним є. У цьому разі аналіз мовного матеріалу є аналізом текстових реалізацій зовнішньої ситуації, яка містить потенційну протидію її учасників (передконфліктна стадія), тексти, які особи продукують під час розвитку МК (власне конфліктна стадія), часткової чи повної нормалізації стосунків (стадія завершення).

У четвертому розділі «Сприйняття міжособистісного конфлікту в українському комунікативному середовищі (на підставі соціолінгвістичного опитування)» описано результати анкетування, які дають змогу визначати мовні вподобання і звички українців в умовах конфліктної діяльності. В опитуванні

зосереджуємося на людині з живою спонтанною реакцією, пов'язаною з її емоційно-психологічним станом. Питання анкети належать до трьох блоків.

Перший блок – «паспортна» частина – передбачала власну характеристику мовної особистості інформанта. Частина з них (45,46%) вважає, що вільно володіє українською й російською мовами. Тих, хто, за власною оцінкою, віддає перевагу українській мові й почувається під час спілкування комфортно, – 23,09%, російській – 31,45%. Тож 377 осіб (68,55%) знають українську мову й можуть нею вільно послуговуватися. Однак на запропоновані в анкеті репліки-стимули українською мовою (з відкритими відповідями будь-якою мовою) респонденти з переважанням російської мови здебільшого теж подавали власні реакції українською. У цьому разі сукупно українськомовні реакції становлять понад 90%.

Другий блок мав у своєму складі репліки-стимули, які дають змогу виявити й описати комунікативні характеристики інформантів у системі МК. Стимульні репліки формулювали умовні, але життєві, зрозумілі конфліктні ситуації. Для цього в завданнях є необхідний інформаційний контекст: 1) адресант, його соціальна роль; 2) адресат, його соціальна роль; 3) сфера розвитку МК (особистісна: побутова, сімейна; ділова: виробнича, педагогічна, організаційна); 4) стосунки між мовцями (близькі / віддалені); 5) комунікативні дії (наступальні, оборонні, нейтральні; активні, пасивні); 6) репліки-стимули, що відповідали різним тактикам.

Комунікативна ситуація №1 («віддалений» опонент, неофіційне спілкування) містить три стимульні репліки незнайомця у транспорті: *Чого стоїш? Проходь далі!; Вибачте, я не хотів Вас образити; Знаю я таких розумних. Відчепися!*

На жорсткі тактики, застосовані незнайомцем уперше, інформанти реагують у площині й кооперації, і конфронтації. Але продовження КК зумовлює інший вибір: кількість м'яких і середніх тактик різко зменшується, а жорстких – збільшується. У середніх і жорстких тактиках щодо «віддаленого» опонента фіксуємо форми докору (*Вам хочеться до когось причепитися?*), невласне питальні речення, які передають емоції протесту (*Кому ти потрібен?*). Спонукальні конструкції із прямим способом оформлення (*За собою дивись*) визначають рішуче волевиявлення. Особливі відтінки у спонукальні структури додає заперечення (*Не псуйте мені настрої*). Респонденти продуктивно вживають перехід із *Ви* на *ти* (*Та пішов ти...*). Підвищену емоційність реакціям надають слова зі зниженим стилістичним забарвленням. Із системи маркерів обирають бісівську інвективу (*пішов до чорта*), пейоративи, що характеризують дії й мовлення опонента (*забагато патякаєш*), особистісні вади (*борзий, козел*). Тактика мовчання – це шлях відсторонення від незнайомця.

Комунікативна ситуація №2 («близький» опонент, неофіційне спілкування) має у своєму складі 4 стимульні репліки близької або добре знайомої інформантові людини: *Не хочу тебе слухати. Твої слова дурні!; Ну ж даремно кажуть: тупе воно і в Африці тупе!; Иди, щоб мої очі тебе не бачили!; Нумо поговоримо про все, що хотів.*

Реакціями на жорсткі або середні тактики «близького» опонента є м'які та середні. М'які тактики підкреслюють неворожість, неагресивність до співрозмовника. Тактики використовують для втілення аргументативного задуму: переконати (*Я так уважаю*), висловити прохання (*Будь ласка, поясни*), пообіцяти (*Я тобі допоможу, тож послухай*

мене), негрубо покритикувати (*На себе поглянь і себе послухай*). Уживають спонукальні конструкції з непрямим способом оформлення: інфінітивом (*Слухати треба людей*), умовним способом (*Чи ти не міг би бути чемним*). Інформанти послуговуються дієслівними формами, що підкреслюють найважливіше у висловленні (*послухай, поясни, заспокойся, помовчи*). Еквіваленти речень (*Добре; Гаразд*) у межах стверджувальної модальності визначають згоду. Зафіксовано й деякі послідовні ланцюги у функціонуванні персоніфікованих висловлень: *я думаю, що ти... (Я думаю, що ти не правий)*. Питальним реченням переважно властива комунікативно-прагматична функція (*Чому ти так говориш?*). Середні тактики дистанціюють сторони. Важливу роль відіграють смислові компоненти, які віддаляють опонента від респондента (*мені байдуже, відчепися*); заперечення, організовані за схемою «я (мої слова) не такий / не така (не такі) як ти (твої слова)» (*Уважаєш, що ти кращий, ніж я?; Не дурніша від тебе!*). Уживані заперечення переважно є прямою відповіддю на репліку-стимул. Подеколи незгода ускладнена значенням сумніву (*Та ні, я дурне не говорив*) або інформанти формують своє заперечення завдяки питальній інтонації (*Правда?*). Невласне питальні речення передають різні емоції респондентів на стимульну репліку (*Що ти знаєш про розумні слова?*), є засобом реалізації тактики докору (*А може не такі, які ти хотів чути?*). Зафіксовано еквіваленти речень спонукальної модальності, їхнє ядро – вигуки, які передають наказ (*Пішов геть!!!*). У нечисленних жорстких тактиках подана утилітарна оцінка опонента: лексичний маркер *дурень* (*дурна*) (*Такий, як і ти, дурень*). Інформанти послуговуються займенником *сам* (*сама*) у структурі моделі «*сам (сама) + ти*» (*Сам ти дурень*). Ті, хто обрав жорсткі тактики, свідомо порушують гендерні права опонента, використовують середній рід (*Розумне обізвалося!*). Активно застосована й тактика мовчання, вона дає змогу ухилитися від неприємної розмови.

На м'яку тактику поступки «близького» опонента інформанти реагують переважно кооперативно. Продуктивним є вживання стверджувальних речень із погодженням (*Так, обов'язково поговоримо*) або реакція *Поговоримо*. Негруба критика реалізована низкою риторичних речень (*Про що ти взагалі думаєш?*). Водночас третина інформантів обрала мовну поведінку, забезпечену середніми тактиками. У цьому разі вони вдаються до заперечення (*Ні!; Не буду!; Вибач, але не зараз*).

Комунікативна ситуація №3 («віддалений» опонент, знеособлене спілкування) – це одна репліка-стимул. У завданні визначено: інформант звертається до продавця: *Скажіть, будь ласка, скільки коштує цей товар?* Відповідь продавця: *Что Вы не видите сами? Ценник перед Вами! Внимательнее надо быть – мне каждому отвечать некогда*. Репліка була свідомо запропонована російською мовою.

За знеособлених стосунків особи найменше шукають шлях до корекції комунікації з опонентом. Комунікативна поведінка інформантів, що передбачає м'які тактики, зумовлена їхнім раціональним підходом до ситуації, тому вони додатково пояснюють своє прохання (*маю поганий зір, я не помітив*) або ввічливо наголошують на обов'язках продавця (*Вибачте, але це – Ваша робота*). Навіть критикуючи продавця, послуговуються етикетною формою звертання на *Ви* (*Хіба Вам складно?*), спонукальними конструкціями із присудковими словами *треба, потрібно* (*Вам треба*

вчитися ввічливості). Інформанти, які віддали перевагу середнім або жорстким тактикам, не були налаштовані на конструктив. Вони вживають форми категоричного імперативу (*Це Ваш обов'язок, тож виконуйте його*), риторичні запитання (*А що Вам ще робити?*), лексичний і синтаксичний повтор (*Так, кожному! Кожному відповідайте!*), заперечні структури (*Це не твоя робота*), ображають (*хамка*), указують на нездатність правильно прилаштуватися в суспільстві (*Хто на кого вчився, той те й робить*), переходять з *Ви* на *ти*.

Комунікативна ситуація №4 («віддалений» опонент, офіційне спілкування) містить одну репліку-стимул. У завданні зазначено: інформант говорить колезі: *Це моє рішення, і я хочу, щоб ти його поважав*. Відповідь колеги: *Твоє? Рішення? Не сміши людей*.

У ситуації професійної взаємодії респонденти віддають перевагу м'яким і деяким середнім тактикам. Вони демонструють спрямованість на дотримання певних лінгвокультурних правил, їхні регулятори КК є настільки стабільними, що інформанти попри все хочуть досягти успіху у спілкуванні. У реакціях зафіксовано значну кількість складних, між ними й неелементарних речень, відповіді також подано кількома реченнями. Ці структури обирають, щоб пояснити «віддаленому» опоненту результат його неконструктивної критики, своє ставлення до його слів (*Так, це моє рішення. А якщо воно тобі не подобається, то це твої проблеми; Моє! Це моє рішення, і твоя іронія недоречна*). Активно вживають стверджувальні структури, вони є емоційною реакцією на запитання (*Так! І я не відступлюся!*), спонукальні конструкції із прямим способом оформлення (*Я поважаю твої рішення, а ти поважай мої*), питальні речення (*А що тут смішного?*); заперечні структури, які дають характеристику особі, його думкам (*Це в тебе немає розумних думок*). Спробували уникнути неприємної теми 15% осіб (*Я не буду продовжувати цю розмову*).

Результати комунікативної діяльності особи залежать насамперед від того, якою є її конфліктна мета. Інформанти обирають модель поведінки, зумовлену характером, інтенсивністю комунікації з різними опонентами. Унікальність кожної ситуації в тому, що на допомогу людині стають різновиди текстів МК, які вона спостерігає в соціумі: так формуються й реалізуються сталі навички конфліктного спілкування із «близьким» або «віддаленим» опонентом.

Щоб простежити, наскільки мовна поведінка інформантів корелює з їхніми немовними реакціями, у **третьому блоці** анкети було запропоновано ряд запитань. З'ясовано: між мовними й позамовними реакціями людини в МК є чіткий взаємозв'язок. Здатність особи до емпатії, уміння ритмічно вибудовувати фрази, налаштування на повагу до комунікативних дій співрозмовника, прагнення до емоційної витримки, застосування м'яких тактик і відповідних стратегій щодо іншої особи – це перспектива для успішної комунікації. Респонденти демонструють, у межах запропонованого анкетування, національні правила й норми гармонійного спілкування. Вони вважають: успішність спілкування формується мовними й позамовними законами, які є частиною морально-етичних норм соціуму, тому кооперативне спілкування можливе за їх дотримання. Інформанти зазначають: адекватно сприймати акції найбільше заважає ігнорування людиною висловлень співрозмовника.

За змістового саботажу особа нехтує репліками, запитаннями, у відповідь укладає не той зміст або говорить про інше. Така поведінка дає змогу нав'язувати опонентові своє бачення проблеми, уникати обговорення небажаної теми. Можна вважати: ігнорування слів іншого суб'єкта – це нехтування його потребами. Важливим бар'єром для відповідного розуміння смислу акцій названо різні емоційні оцінки мовних знаків кожним з учасників конфлікту. Емоції завжди пов'язані з оцінним аспектом, він містить суб'єктивне міркування людини про інших людей, події, явища. Усвідомлення особою етнокультурної, психолінгвістичної, когнітивної і прагматичної сутності МК актуалізується завдяки її комунікативному конфліктному досвіду. Ці знання є об'єктивною основою для визначення важливості кожного конфлікту, для інтерпретації стратегій, тактик, комунікативних дій опонента.

Інформанти також витлумачили поняття *«міжособистісний комунікативний конфлікт»*. Було проаналізовано слова-асоціації, завдяки яким вони подають свою першу реакцію на стимул-назву. Серед слів-асоціацій пріоритетними є ті, що переносять усвідомлення КК у площину непорозуміння, розбіжностей у поглядах людей. Це означає: для індивідів підґрунтям для реакції є стан дисгармонії у стосунках між людьми, які не можуть досягати комунікативного комфорту (*непорозуміння між сторонами, які не хочуть або не можуть знайти спільну мову у процесі спілкування; суперечка між особами через різні переконання*). Третя позиція належить концепту *«зіткнення»* (*зіткнення між людьми, які не обирають компроміс*). Тож інформанти частотніше осмислюють подію як таку, що не обов'язково є чи буде конфліктною, а вже потім – як ту, що породжує вплив на опонента. У нечастотних дефініціях (протистояння, сварка, агресія, скандал, битва, образа, бар'єр) зважають на супровідні умови: це є їхнім набутих досвідом у сприйнятті КК (*скандал без фізичної сили; ситуація, яка часто ускладнюється образами й емоціями людей*). Близько 13% відповіли: МК – це *конфлікт між особами, які говорять різними мовами, зокрема українською та російською*. У цих реакціях відстежуємо розуміння явища як конфлікту на мовному ґрунті, тобто між представниками різних культур.

На процес відтворення конфлікту засобами мови зважили 42% респондентів, вони використали форми: *«мова», «мовлення», «мовна / мовленнєва поведінка (дії)», «мовні засоби»,* послуговувалися словами *«співрозмовники», «розмова»* (напр.: *непорозуміння, перед яким опиняються співрозмовники і яке вони реалізують засобами мови*). Мовні маркери взяли до уваги 12% інформантів. Було названо й конфронтаційні тактики (жорсткі: *наказ, негативна особистісна оцінка, обман, образа, погроза, шантаж; середні: іронія, заперечення, вказівка, звинувачення*), співвідносними з якими можуть бути певні образливі слова (*протистояння на словах із уживанням образливої лексики; уживання лайливих, образливих слів особами щодо один одного; ситуація, яка часто ускладнюється ненормативною лексикою, образами, погрозами, наказами*).

Причиною КК названо умови, коли люди не розуміють репліки один одного, мають різні переконання й не дослухаються до слів опонента, не зважають на етичну сторону спілкування, не вміють правильно надати інформацію. Результати анкетування доводять: для респондентів важливими є ті риси людини, які заважають успішному спілкуванню (*самолюбство, нетерпимість, невічливість, агресивність*), проте вони

звертають увагу й на значущість різного роду соціальних, психологічних факторів, комунікативний досвід, національно-мовні уподобання, що створюють умови для формування неконфліктних або конфліктних установок.

Якщо взяти за вихідний пункт сприйняття інформантами КК і рухатися від протилежного, то визначаємо правила *комунікативної кооперативної поведінки* суб'єктів: доступний і логічний виклад думок, чітке й лаконічне формулювання власних поглядів та уявлень; готовність зважати на когнітивні, емоційні, поведінкові реакції співрозмовника; орієнтація мовця на позитивні можливості комунікативного процесу, демонстрація позитивних емоцій; урахування культурно-освітніх, національних, вікових, гендерних, професійних, релігійних, політичних особливостей адресата; спрямування на раціональне сприйняття інформації тощо. Навчання кооперативній поведінці є цілком реальним, оскільки пов'язане з формуванням ввічливості, навичок мовного етикету й культури спілкування.

Основні результати дослідження узагальнено у **Висновках**.

Конфліктне спілкування – це комунікативне та когнітивне явище, що становить певний сегмент української лінгвокультури.

Діагностувавши проблематику міжособистісної КК у вітчизняних і зарубіжних лінгвістичних студіях, окреслено центральні тенденції. По-перше, поняття «конфлікт» співвідноситься з широким колом подій, не належить певній галузі знань, є міждисциплінарним об'єктом. Це особлива соціально-психологічна форма зв'язків між суб'єктами, яка має й мовну реалізацію. По-друге, для виникнення КК важливо, щоб особи позначали свою позицію й бачення зовнішньої ситуації, ставлення до опонента резервами мови. Механізмом розвитку явища є бажання однієї сторони застосувати щодо іншої конфронтаційні комунікативні дії. Процес стає реальним тоді, коли комунікація підтримується прагматичними умовами й мовці сприймають їх як причину для МК. Тільки в цьому разі суб'єкти вдаються до конфліктно спрямованих дій, використовуючи мовні (і позамовні) засоби. Вибір мовних засобів залежить від змісту акцій співрозмовника, їхньої інтенсивності, можливості розв'язати питання чи призупинити спілкування, стратегій, тактик, конфліктної мети кожної особи.

Лінгвокогнітивний принцип аналізу КК уможливив потрактування конфліктних маркерів, яким надає перевагу особа в межах обраних стратегій і тактик. Прагматична організація КК ґрунтована на комунікативних стратегіях і тактиках суб'єктів, невідповідностях між їхніми репліками, аналізі емоційних і позамовних реакцій осіб. Контекстний принцип засвідчив взаємозалежний, невіддільний зв'язок між текстом МК й лінгвокультурним контекстом, що є формою буття національної культури у свідомості людини.

Поєднання лінгвокогнітивного, лінгвопрагматичного й контекстного принципів у комплексному дослідженні КК виявилось продуктивним, оскільки забезпечило диференціацію складників, що фіксують українську національно-культурну специфіку конфліктної дійсності.

Комунікативні дії особи в зоні конфлікту та / або конфліктного ризику реалізують певні ресурси національної мови (мовні маркери). Для репрезентації негативного або критичного ставлення до опонента використовують експліцитні (ненормативна,

конотативно забарвлена лексика, слова з суфіксами суб'єктивної (негативної) оцінки, розмовні і просторічні фразеологізми) та імпліцитні мовні засоби. На граматичному рівні важливу роль відіграють займенники III особи *він, вона, воно* і II особи *ти*, які поєднують вказівну функцію з емотивною; займенникові слова *сам (сама)*, що є компонентом образливих висловів; форми наказового способу дієслів; питальні, спонукальні, заперечні, окличні речення.

Маркери конфлікту породжені здебільшого типовими моделями, відповідно до законів актуалізації когнітивних категорій мовців. Ці знаки мови чітко сигналізують про конфліктні інтенції людини. Усвідомлювати семантико-функційне значення маркерів, розуміти механізми комунікативних дій особи в зоні МК важливо не лише з огляду на розвиток події, це й перспективи для кооперативної комунікації.

КК є наслідком не лише усвідомленої події з адекватною реакцією індивідів. Проблемною постає ситуація без об'єктивності, тоді на передній план виходить лінгвопрагматичний чинник. Прагматичні маркери конфлікту зумовлені порушенням у виборі, розпізнанні, усвідомленні змісту реплік співрозмовника, що й уможливорює МК. Невідповідності у процесі комунікації передбачає й немотивована комунікативна поведінка, яка засвідчує неадекватність обраних засобів і способів кодування / декодування інформації та комунікативної мети суб'єкта. Розгортання КК спричиняє й позамовний вплив, ігнорування слів і дій адресата, приховування інформації, загрозливий тон тощо. Неприйняття чужого повідомлення посилюється емоційною протидією. Керування процесом розвитку й завершення МК залежить від уміння людини адекватно реагувати на подію, контролювати власні емоції.

На передконфліктній і власне конфліктній стадіях засвідчено кілька моделей мовної поведінки осіб, які корелюють із певними маркерами й тактиками. Структуру тексту МК визначає модель мовної поведінки індивідів на різних етапах.

На передконфліктній стадії поведінка осіб визначає їхнє розуміння напруженості у стосунках. Мовці переважно усвідомлюють ситуацію конфліктного ризику, проте програмування цього шляху може бути й не конфронтаційним. На власне конфліктній визначено три моделі мовної поведінки суб'єктів, уможливлені відкритим протистоянням, ескалацією та фазою апогею. Прагматичні маркери реалізуються у формі невербальних реакцій. Специфічні маркери – це відсутність комунікативної реакції (мовчання, пауза), зміна комунікативного контексту.

Здебільшого комунікативна конфліктна поведінка українців організована середніми тактиками (вказівка, докір, зауваження, звинувачення, іронія, незгода, відмова, заперечення), які, за умови гострого протистояння, посилюються деякими жорсткими (заборона, наказ, образа, залякування).

Моделі мовної поведінки осіб на етапі завершення МК зумовлені частковою або повною згодою однієї сторони з іншою, відходом від проблеми, утручанням «третьої сторони». Завершальна стадія об'єктивує форми впливу на опонента, зреалізовані на власне конфліктній: жорстка (конфлікти з жорсткими й середніми тактиками), середня (конфлікти з середніми тактиками), поміркована (конфлікти з м'якими й середніми тактиками). Репертуар мовних засобів припинення МК різноманітний, проте переважно використовують стверджувальні речення, спонукальні конструкції

з непрямим способом оформлення, частково-заперечні конструкції, увічливі форми звертання, вибачення. Вибір форми реалізації залежить від важливості особистісних стосунків індивідів, мовних, позамовних, емоційних реакцій осіб на власне конфліктній стадії.

Уведено до наукового обігу поняття «надтекст міжособистісного конфлікту», критерієм вирішення якого є єдність референта (ситуація конфлікту або конфліктного ризику). НМК – це інваріант тексту МК. Він має спільну тему, змістову й мовну цілісність, це стабільне, відкрите, різностильове, різно суб'єктне, високоваріативне, універсальне утворення. Завдяки складу відомостей НМК є способом збагачення життєвого досвіду осіб, його сприймають як ціннісний формат, актуалізований у процесі усвідомлення мовної семантики компонент української лінгвокультури.

Формою реалізації НМК є тексти МК, диференційовані відповідно до різних сфер життя українського суспільства. Серед основних типів текстів МК відзначено: відкриті чи закриті на стадії завершення, із певною категорією адресата (знайомий / незнайомий, чоловік / жінка, старший / молодший, статус вищий / нижчий / рівний; українськомовний / російськомовний), належність до різних стилів мови, сформованість різними тактиками, певними мовними маркерами, елементарними / неелементарними комунікативними конструкціями; з неоднаковим поєднанням інсептивної, локальної й експансивної частин, зі спрямованістю суб'єкта на різні стосунки з опонентом. У тексті МК завжди відстежуємо шлях програмування й розвитку цієї зовнішньої події.

Практичне значення соціолінгвістичного опитування мотивоване можливістю застосування його прийомів у поглибленому вивченні КК у певних сферах діяльності людей, у МК різних видів (антагоністичних / неантагоністичних, низької / високої інтенсивності, короткотермінових / тривалих тощо).

Інформанти у своїх реакціях підтверджують важливу соціальну спрямованість – КК із «близьким» і «віддаленим» опонентом є різною. Безперечно, у кожного респондента є свої вподобання і звички, однак ніхто з них не реалізує краще ставлення до «віддаленого» опонента, ніж до «близької» людини, якій передусім пробачають негативізм, переважно уникають образ, погоджуються на поступки, компроміс. Навіть за умови, що «близький» опонент неодноразово застосовує середні (навіть жорсткі) тактики, респонденти не вдаються до активної протидії. «Віддаленому» опонентові не дозволені середні тактики, навіть м'які не завжди сприймають позитивно.

Соціолінгвістичний зріз унаочнює і проблему мовної ситуації в Україні: отримано від 2,5% до 6% російськомовних реакцій на українськомовні стимульні репліки; а на свідомо запропоновану російськомовну репліку 36% осіб відповіли російською мовою. Результат, який укотре доводить: конфлікт мов – реальність нашого часу.

Респонденти усвідомлюють національно-мовні конфліктні норми. Вони декларують свою здатність до емпатії, не хочуть використовувати негативну оцінку щодо опонента, упевнені у важливості контролю процесу спілкування. Однак понад 25% осіб зазначають, що не здатні до самоконтролю, стриманості, адекватних комунікативних дій. Активізацію певного сценарію розвитку МК передовсім визначають фактори, пов'язані зі структурами життєвих принципів людини,

її поглядами, оцінками, вагомими орієнтирами, ціннісним ставленням до світу. Перешкодами для злагодженої комунікації названо ігнорування людиною висловлень співрозмовника, підтекст, неконтрольовані емоції та / або дії.

Рекомендації щодо принципів кооперативної комунікації (орієнтація на дружнє спілкування, демонстрація поваги, позитивних емоцій; скерованість на правдивий, доступний і логічний виклад думки; здатність розпізнавати причину втрати інформації; відмова від позамовних кроків, що поглиблюють протистояння; розуміння межі конфліктності особи, уміння підлаштувати свої репліки під її комунікативні дії, повага до особистих тем людини тощо) підпорядковані меті виховання високого рівня мовної свідомості українців, формування навичок мовного етикету й культури спілкування, адже шанобливе ставлення до співрозмовника демонструє власну гідність людини.

Представлена лінгвістична інтерпретація має теоретичне і практичне значення для пояснення специфіки продукування текстів МК, усвідомлення законів взаємодії між індивідами. У сучасному українському суспільстві є потреба цілеспрямованого вироблення в людини навичок кооперативної комунікації, актуалізації соціального й особистісного безконфліктного комунікативного досвіду, збагачення його новими активними прийомами. І в цьому процесі вбачаємо шлях до формування кооперативної комунікативної компетенції українців, яка забезпечить якісно позитивний результат спілкування.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Монографія

1. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.

Рецензії:

Маленко О. О. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія / Л. А. Білоконенко. – Рукопис. – 335 с. / О. О. Маленко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2015. – Вип. 13. – С. 463 – 465.

Степаненко М. Репрезентація міжособистісного конфлікту в українській мові: комунікативний, лінгвокогнітивний, лінгвопрагматичний і контекстний аналіз / Микола Степаненко // Філологічні науки : зб. наук. праць. – Полтава, 2015. – № 21. – Вип. 3. – С. 116 – 121. Рец. на кн.: Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.

Іващенко В. Л. «У сварці не буває доброго слова...» Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : монографія. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с. / В. Л. Іващенко // Мовознавство. – 2016. – № 1. – С. 78 – 81.

Публікації в наукових фахових виданнях

2. Білоконенко Л. А. Роль дієслів-конфліктогенів у створенні конфліктної ситуації (на основі текстів Григора Тютюнника) / Л. А. Білоконенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2003. – Вип. 9. – С. 36 – 40.

3. Білоконенко Л. А. Конфліктогенний потенціал крилатих виразів російської та української мов / Л. А. Білоконенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2009. – № 11. – Вип. 15. – Т. 17. – С. 22 – 28.
4. Білоконенко Л. А. Мовні маркери як характеристика конфліктності й анконфліктності особи / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії: наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – 2010. – Вип. 5. – С. 12 – 18.
5. Білоконенко Л. А. Лексико-фразеологічні маркери конфліктного дискурсу на сайті «LENTA. RU» / Л. А. Білоконенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2010. – № 11. – Вип. 16. – Т. 18. – С. 32 – 38.
6. Білоконенко Л. А. Лінгвістичні ознаки і засоби вираження конфлікту суб'єктивного характеру / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. – 2011. – Вип. 6. – Ч. II. – С. 14 – 24.
7. Білоконенко Л. А. Мовні та позамовні маркери конфліктності персонажів творів Марії Матіос / Л. А. Білоконенко // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 55 – 60.
8. Білоконенко Л. А. Лексико-граматичні маркери міжособистісних конфліктів в оповіданнях Марії Ряполової / Л. А. Білоконенко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Лінгвістика. – 2012. – Вип. XVI. – С. 47 – 50.
9. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика у міжособистісному конфлікті / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 119 – 127.
10. Білоконенко Л. А. Позамовні реакції як знак конфліктної комунікації (на матеріалі текстів художніх творів ХХІ ст.) / Л. А. Білоконенко // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. III (157). – С. 42 – 48.
11. Білоконенко Л. А. Аспекти лінгвістичного аналізу конфліктної інтерперсональної комунікації / Л. А. Білоконенко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : «Астропринт», 2013. – Вип. 20. – С. 15 – 21.
12. Білоконенко Л. А. Синтаксичний простір мовного конфлікту як фактор його розвитку на різних стадіях / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2013. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 5 – 15.
13. Білоконенко Л. А. Морфологічні маркери мовного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Мовознавчий вісник. – Черкаси, 2014. – Вип. 18. – С. 182 – 187.
14. Білоконенко Л. А. Дискурсивні маркери конфліктності: когнітивний та прагматичний аспекти / Л. А. Білоконенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2013. – № 11. – Вип. 19. – Т. 21. – С. 45 – 51.
15. Білоконенко Л. А. «Необразлива» лексика конфлікту / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2013. – Вип. 9. – С. 46 – 52.
16. Білоконенко Л. А. Мовний конфлікт і комунікативна норма: лінгвокультурологічний аспект / Л. А. Білоконенко // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2014. – Вип. 130. – С. 76 – 79.

17. Білоконенко Л. А. Сприйняття міжособистісного мовного конфлікту у студентському комунікативному середовищі / Л. А. Білоконенко // Наукові записки нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 3 – 6.

18. Білоконенко Л. А. Обман як вербальний конфліктоген (на матеріалі української та російської фразеології) / Л. А. Білоконенко // Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2015. – Вип. V. – С. 25 – 33.

19. Білоконенко Л. А. Ознаки надтексту міжособистісного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Українська мова. – 2015. – № 1 (53). – С. 71 – 85.

20. Білоконенко Л. А. Репертуар мовних форм завершення міжособистісного конфлікту з перевагою однієї зі сторін / Л. А. Білоконенко // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія: Мовознавство. – 2015. – № 11. – Вип. 21. – Т. 23. – С. 3 – 9.

21. Білоконенко Л. А. Типи комунікативної поведінки індивідів на стадії розвитку міжособистісного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2015. – Вип. 12. – С. 14 – 25.

22. Білоконенко Л. А. Мовленнєва поведінка суб'єктів міжособистісного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Український смисл. – Дніпропетровськ : ТОВ "Роял Принт", 2015. – С. 12 – 20.

23. Bilokonenko L. A. Interpersonal verbal conflict in Ukrainian environment / L. A. Bilokonenko // Філологічні студії : наук. вісник Криворізького нац. ун-ту. – 2016. – Вип. 14. – С. 27 – 40.

Публікації в закордонних наукових виданнях

24. Белоконенко Л. А. Социальная гигиена межличностного конфликта / Л. А. Белоконенко // Психология труда и профессиональное развитие педагога: актуальное состояние, проблемы и перспективы. – Башкортостан : Бирский филиал ФГБОУ ВПО «Башкирский гос. ун-т», 2012. – Ч. 1. – С. 117 – 121.

25. Белоконенко Л. А. Конфликтная коммуникация в художественном произведении как отражение авторской позиции / Л. А. Белоконенко // Вестник Челябинского гос. ун-та. Серія: Филология. – 2013. – № 37 (328). – Вып. 86. – С. 126 – 129.

26. Белоконенко Л. А. Речевой конфликт (к вопросу о принципах научного исследования) [Электронный ресурс] / Л. А. Белоконенко // Science and Education – a New Dimension. – Budapest, 2013. – Access mode: <http://scaspee.com/6/post/2013/01/bilokonenko-la-verbalconflict-to-the-question-of-the-principles-of-scientific-research>.

27. Белоконенко Л. А. Тексты во внутреннем пространстве сверхтекста межличностного конфликта / Л. А. Белоконенко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 7 (37). – Ч. 1. – С. 34 – 37.

28. Белоконенко Л. А. О природе конфликтных паремий / Л. А. Белоконенко // Славянская фразеология в синхронии и диахронии. – Гомель : «ГГУ им. Ф. Скорины», 2014. – Вып. 2. – С. 90 – 93.

29. Belokonenko L. A. Semantic integrity of overtext of conflict / L. A. Belokonenko // Text. Literary work. Reader. – Prague : Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2014. – P. 110 – 113.

30. Bilokonenko L. A. The conflict potential of Ukrainian and Russian phraseology with the value of deception / L. A. Bilokonenko // *Educatio*. – 2015. – № 4 (11). – Ч 3. – С. 33 – 36.

Додаткові публікації

31. Білоконенко Л. А. Мовна динаміка конфліктів у повісті Ольги Кобилянської «Земля» / Л. А. Білоконенко // *Мандрівець*. – 2003. – № 6. – С. 37 – 43.

32. Білоконенко Л. А. Лексичні засоби створення конфлікту (за творами О. Кобилянської) / Л. А. Білоконенко // *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : зб. наук. праць*. – Кривий Ріг : КДПУ, 2003. – С. 130 – 136.

33. Білоконенко Л. А. Про особливості гендерного конфлікту / Л. А. Білоконенко // *Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць*. – К. : Акцент, 2004. – Вип. 18. – Ч. 2. – С. 108 – 115.

34. Білоконенко Л. А. Особливості створення конфліктної ситуації у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» / Л. А. Білоконенко // *Літературознавчі студії*. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – Вип. 13. – С. 35 – 40.

35. Білоконенко Л. А. Філософсько-соціологічні традиції вивчення конфліктів / Л. А. Білоконенко // *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць*. – Кривий Ріг : Вид-во КДПУ, 2005. – Вип. 6. – С. 374 – 381.

36. Білоконенко Л. А. Сімейний конфлікт як причина формування агресивності дітей (за текстами оповідань І. Микитенка та А. Тесленка / Л. А. Білоконенко // *Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць*. – К. : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч. 2. – С. 103 – 109.

37. Білоконенко Л. А. Конструктивні наслідки конфлікту суб'єктивного характеру / Л. А. Білоконенко // *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць*. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. – Вип. 7. – С. 248 – 258.

38. Білоконенко Л. А. Причини конфліктів у ієрархічно організованих суспільних системах / Л. А. Білоконенко // *Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць*. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – Вип. 8. – С. 373 – 382.

39. Білоконенко Л. А. Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Украинские дипломаты» / Л. А. Білоконенко // *Філологічні студії : наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту*. – 2008. – Вип. 2. – С. 63 – 68.

40. Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві / Л. А. Білоконенко // *Філологічні студії : наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту*. – 2010. – Вип. 4. – С. 5 – 11.

41. Білоконенко Л. А. Семантична деривація пейоративної лексики конфліктної комунікації / Л. А. Білоконенко // *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – С. 23 – 28.

Матеріали наукових конференцій

42. Білоконенко Л. А. Чутки як джерело суспільної конфліктної комунікації / Л. А. Білоконенко // *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : матеріали Міжнар. наук. конф. (Кривий Ріг, 05 листопада 2009 р.)*. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 400 – 407.

43. Білоконенко Л. А. Дискурс міжперсональної конфліктної комунікації / Л. А. Білоконенко // Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі : зб. тез доповідей на Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 24 травня 2013 р.). – Маріуполь : МДУ, 2013. – С. 20 – 23.

44. Білоконенко Л. А. Соціологія міжособистісного мовного конфлікту / Л. А. Білоконенко // Сучасні проблеми науки та освіти : матеріали 14-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 06 листопада 2014 р.). – Харків : УА «Жінки в науці та освіті» ; Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 150 – 153.

АНОТАЦІЯ

Білоконенко Л. А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2017.

У дисертації запропоновано комплексний аналіз комунікативного потенціалу української мови для експлікації міжособистісних конфліктів, умотивовано наукове трактування конфліктного спілкування як комунікативного й когнітивного явища, що становить певний сегмент української лінгвокультури. Уперше у вітчизняній лінгвістиці схарактеризовано природу конфліктно маркованої комунікації, з'ясовано механізми її репрезентації. Простежено особливості функціонування мовних маркерів, пояснено моделі мовної поведінки осіб на різних стадіях конфлікту. Уведено до наукового обігу поняття «надтекст міжособистісного конфлікту», обґрунтовано його ознаки як типової сфери, де сконцентровані українські мовноментальні знання про конфліктну комунікацію. Окреслено засади формування текстів міжособистісних конфліктів. Установлено комунікативні конфліктні преференції українців (на підставі соціолінгвістичного опитування). Досліджено вплив соціальних звичок індивідів на конфліктне спілкування, описано мовні маркери й тактики, обрані респондентами. Запропоновано рекомендації щодо принципів кооперативної комунікації.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, конфліктна комунікація, комунікативні тактики, мовний маркер конфлікту, текст міжособистісного конфлікту, надтекст міжособистісного конфлікту, мовна модель; інсептивна, локальна, експансивна частини тексту міжособистісного конфлікту.

АННОТАЦИЯ

Белоко́ненко Л. А. Украинскоязычная репрезентация межличностного конфликта. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт украинского языка НАН Украины. – Киев, 2017.

В диссертации представлен комплексный анализ коммуникативного потенциала украинского языка в системе межличностных конфликтов; мотивирована научная трактовка конфликтного общения как коммуникативного и когнитивного явления,

которое представляет определенный сегмент украинской лингвокультуры. Впервые в отечественной лингвистике обоснована природа конфликтно маркированной коммуникации, раскрыты механизмы ее репрезентации. Выявлены особенности функционирования разноуровневых языковых маркеров, описаны модели речевого поведения субъектов на разных стадиях конфликта. Введено в научную сферу понятие «сверхтекст межличностного конфликта», определены его признаки как типичной сферы, концентрирующей украинские ментальные знания о конфликтной коммуникации. Установлены принципы формирования текстов межличностных конфликтов. Исследовано восприятие украинцами межличностного коммуникативного конфликта (по результатам социолингвистического опроса). Показано влияние социальных привычек индивидов на конфликтное общение, описаны языковые маркеры, тактики, которым респонденты отдают предпочтения. Предложены рекомендации относительно принципов кооперативной коммуникации.

Ключевые слова: межличностный конфликт, конфликтная коммуникация, коммуникативные тактики, языковой маркер конфликта, текст межличностного конфликта, сверхтекст межличностного конфликта, языковая модель; инсептивная, локальная, экспансивная части текста межличностного конфликта.

SUMMARY

Bilokonenko L. A. Ukrainian representation interpersonal conflict. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Institute of Ukrainian Language of NAS of Ukraine. – Kyiv, 2017.

This Dissertation is devoted to the study of interpersonal conflict in the structure of the Ukrainian language. Different approaches to the typology of interpersonal conflict and conflict communication were summarized. The essence of conflict communication and its main features were clarified. The entry point was the interpretation of the scientific analysis of the concept of "conflict communication" defining its place in the conflictological and linguistic systems.

For the first time in Ukrainian linguistics an analysis was carried out of conflict communication as a communicative occurrence. The occurrence was studied as a special type of interaction between individuals. It was noted to take place by means of language representation of the discrepancy in the interests, views, and positions of the parties involved in the conflict; which reflects the differences in communication purposes and communicative roles of the sender and the recipient. Conflict communication can be seen as a two-level complex occurrence that manifests itself due to policies targeted by the conflicting person to achieve communication goals and the tactics that these strategies provide. Conflict speech activity is understood as the use of the person's communication language indicators for the purpose of sharing information, reflecting the interaction of conflicting parties.

Theoretical positions were supplemented in relation to the conflict as a pragmatic language, cognitive, social, and cultural occurrence that is formed in the society, in accordance with the Ukrainian national consciousness; examining mechanisms of speech tactics on the type of conflict interaction of people, their verbal behavior that can be applied to analyze the communicative acts as a conflict, and to establish the type of building

a harmonious expression. A typology of verbal interpersonal conflict, combining the achievements of various scientific disciplines with respect to interpersonal conflict.

Linguistic markers of interpersonal conflict were also examined. It was established that lexical markers can present lexical system that implement the semantics of criticism, disrespect, disapproval, humiliation, neglect, and under/against an opponent. When such a role is played, connotative vocabulary lexicon in the secondary functions are present. The main indicators of the lexical representation of the conflict is presented in the form of a negative evaluation of the field-five micro-fields. Phraseological markers also allow addresser to express their attitude to the addressee, their behavior, and manner of communication by grammatical means. The conflict markers are inclusive of morphological forms: pronouns in the second-person "you" and "your", the third-person "he", "she", "it", pointing to the communication partner, and the verb form (singular and plural), imperative perfective and imperative of the verb; syntactic markers of conflict are the modules, complicating the structure of a simple sentence, such as handling, opening units, syntactic repetition, interrogative, and negative incentive structure, interjection emotional and evaluative equivalents proposals.

The scientific revolution introduced a complex, multifaceted concept – overtex of conflict which is seen as a system of text that reveals the mental "normal reaction" associated with the perception of conflict of a nation as a occurrence of verbal interaction in its social and psychological components. This combination gives the individual the opportunity to plan and implement situational lines of their development. The criteria of overtex in interpersonal conflict were defined.

Concluded that the structure of texts of conflict is determined by models of verbal behavior of the parties at various stages of conflict. Each stage of the conflict is determined by the language and speech tactics reserves. At the stage of development delineated three types of verbal behavior of humans: communicative behavior due to the realization of the latent conflict transition state in open confrontation, escalation of the conflict awareness and setting its uncontrolled development. De-escalation of conflict is characterized by verbal acts between the parties involved by partial or complete agreement with their opponent, interest in the problem, various concessions, or arbitration of a "third party". The final stage has three forms of embodiment: hard, medium, and mild, the choice of which depends on the importance of personal relationships of individuals, speech and emotional reactions of the parties at the stage of development.

Revealed the perception of individual's language conflict as an occurrence based on the results of sociolinguistic research. The content of the reactions of respondents allows you to emphasize differences in the conflict communicative actions used in confrontational interpersonal relationships.

Keywords: interpersonal conflict, conflict communication, communication tactics, linguistic marker of conflict, text of the interpersonal conflict, overtex of the interpersonal conflict, language model; inception, local, expansive parts of the text of the interpersonal conflict.